

Ali El Baghdadi
Sveučilište u Zadru

ETNOGENEZA HISTRA

Rad se vodi pitanjima koji su to geološki, klimatski, geopolitički i društveno-ekonomski uvjeti doveli do promjene mentaliteta, razvoja kulture i vjerovanja, posebnog sklopa odnosa unutar društva koje se identificiralo jednim imenom i sebi svojstvenom kulturom. Autor se osvrnuo na vrijeme formiranja Histra (kasno brončano doba i prijelaz u željezno doba), tj. kasne prapovijesti, uz predočenje poznatih geopolitičkih procesa koji su se odvijali na prostoru sj. Jadrana (kao Kultura polja sa žarama). Etnogeneza Histra je sveobuhvatan proces koji uključuje razvoj cjelokupnog bića jednog naroda. Izdvojivši one najeksponiranije dijelove toga bića, poput kulture i umjetnosti te društvenog uređenja, možemo dobiti relativnu sliku razvoja tog naroda, od njegova početka do krvavog gubitka samostalnosti te postupnog gubitka identiteta koji se tijekom sedmostoljetne vladavine Rima zagubio pod pritiskom romanizacije.

Ključne riječi: Histri, etnogeneza, željezno doba, antika

1. UVOD

Etnogeneza Histra izuzetno je složena tema kojoj treba prići iz raznih kutova i pri tome obuhvatiti razne sfere društvenog razvoja. Ova relativno slabo obrađena tema u povijesti istočnojadranske obale osobno mi je izuzetno zanimljiva jer dotiče onu drugu stranu povijesti. Postavlja se pitanje koji su to geološki, klimatski, geopolitički i društveno-ekonomski uvjeti doveli do promjene mentaliteta, razvoja kulture i vjerovanja, posebnog sklopa odnosa unutar društva koje se identificiralo jednim imenom i sebi svojstvenom kulturom; ukratko, posebnog identiteta koji je izdvojio Histre iz šire brončanodobne zajednice. Ujedno je i sama ta zajednica iz koje su Histri izniknuli jedna od velikih enigmi. Prema tome, potrebno je objasniti i problematiku etničkog podrijetla Histra i kakav je njihov odnos s ostalim istočnojadranskim i italjskim narodima. O tome postoje određene interpretacije kojima će biti posvećen dio rada.

Zaplet poznatog i nepoznatog na granici protopovijesti i povijesti na prostoru istočne i sjevernoistočne obale Jadrana treba započeti odmotavati počevši sa samim naslovom - etnogeneza Histra. U ovom će uvodu ujedno biti izložena i struktura rada koji će odabranim temama i literaturom pokušati što bolje objasniti proces etnogeneze Histra.

Za početak će biti iznesene geografske i klimatske karakteristike Istre kao i granice prostora na kojemu su se Histri razvijali. Razvoj nekog društva i njegov napredak uvelike je ovisio o dostupnosti određenih elemenata poput vode, klime, plodnosti tla, strateške pozicije i zaštićenosti naselja, povezanosti naselja iste kulturne grupe itd., a sve je to zavisilo o pogodnostima ili manama istarskog kraja. Nakon toga će biti potrebno dati jedan kraći pregled povijesti Histra od njihova formiranja u 11. i 10. st. pr. Kr. do njihova definitivnog priključenja Rimu i "kontaminacije" njihove kulture romanizacijom tijekom posljednjeg stoljeća pr. Krista. Sve to s ciljem prikazivanja jednog dijela faktora koji su utjecali na

oblikovanje njihove kulture i vjerovanja te način života (mentalitet i psihološki sklop zajednice), odnosno etnogenezu Histra.

Osim faktora koji su utjecali na ljudske zajednice u Istri, treba se dotaknuti i svakodnevne ljudi koji su iznjedrili histarsku kulturu. Dakle, treba se osvrnuti na vrijeme formiranja Histra (kasno brončano doba i prijelaz u željezno doba), tj. kasne prapovijesti, uz predočenje poznatih geopolitičkih procesa koji su se odvijali na prostoru sjevernog Jadrana (kao kultura polja sa žarama¹ i dr.). Svako vrijeme nosi sa sobom svoje posebnosti i dostignuća pa smatram da je potrebno dati i pregled tehnologije koja je omogućila razvoj histarske kulture i načina života. Gradine i ostala naselja koja se formiraju donose posve nove okvire unutar kojih su se razvijali svi faktori identiteta i mentaliteta Histra, tj. posebnost društva, kulture i umjetnosti, vjerovanja, trgovine i načina života onodobnog čovjeka. Za potvrdu određenih interpretacija trebat će se potražiti i potvrda iz vremena kada su oni već relativno dobro poznati antičkim autorima. U zaključku ću pokušati dati svoje viđenje cijelog procesa, uz sažeti prikaz najvažnijih podataka koji su izneseni u radu.

Etnogeneza obuhvaća, prema definiciji, proces kojim su se ranije populacije spajale kroz razne sfere kulturnog, jezičnog, gospodarskog i vjerskog identiteta, stvarajući sebi svojstven mentalitet i ime (etnonim) pod kojim su ujedinile sve značajke svoga društva i društvenog nasljeđa. Etnogeneza ne završava nakon određenog vremena ili s postignutom razinom društvenog razvoja, već se ona nastavlja bez obzira na promjenu članova u zajednici, jezika ili kulturnih značajki, ona predstavlja kontinuitet zajednice koji je ostvaren specifičnim osjećajem povezanosti članova u zajednici.²

S ovom spoznajom o kontinuitetu etnogeneze valja spojiti i dva vremenska razdoblja s tako "velikim nazivima" – prapovijest i povijest. Tek kada se zanemari činjenica da postavljena granica dijeli povijest Histra na razdoblje prije nego što su antički autori zapisali njihovo ime u svoja djela i ono nakon toga, možemo pravilno promatrati njihov razvoj. Ta je podjela samo fiktivna granica kojoj je svrha da nam pomogne pri snalaženju u vremenu, a koja u tadašnjem razvoju Histra nije ništa značila. Naime, oni nisu znali ni za kakvu granicu, već se njihova etnogeneza treba pratiti kao neprekidan razvoj bez obzira na današnju kronološku klasifikaciju. Treba obrisati tu granicu i sagledati proces etnogeneze Histra onako kako se ona doista odvijala – bez snažnih prekida. Stoga, ako želimo rasvijetliti razvoj Histra prije dodira njihove kulture i mentaliteta s romanizacijom, moramo se poslužiti upravo tim antičkim piscima koji su svakako zabilježili tračak onoga što se odvijalo i u starije doba, počevši od posljednjeg tisućljeća prije Krista do izvještaja o prvim sukobima tijekom 20-ih godina trećeg stoljeća prije Krista.

Pri promatranju razvoja Histra valja uzeti u obzir i kontinuiranu prisutnost ljudi na prostoru Istre od prije 800 tisuća godina, na što ukazuju nalazi iz Šandalje. No, ne možemo uzeti te pradačne prapovijesne zajednice kao faktore pri razvoju samih Histra, što zbog dugog vremenskog perioda, što zbog velikih migracijskih poremećaja istočnobalkanskog i jadranskog prostora, iako oni svakako svjedoče o dugoj povijesti postojanja čovjeka na tim prostorima. To je sigurno pridonijelo i kulturnom kontinuitetu na ovim prostorima zato što je tamo, koja god zajednica da je došla na prostor Istre, već postojala starija zajednica s vlastitim društvenim i gospodarskim faktorima koji su se na ovaj ili onaj način mogli prenijeti na novu vladajuću zajednicu.³

¹ Dalje samo KPŽ

² E. Heršak - B. Nikšić, 2007, 252.

³ E. Heršak - B. Nikšić, 2007, 253.

Dakle, rad će se baviti geografijom, klimom, životnim uvjetima, naseljima i ljudima te društvenim procesima koji su se odvijali u sklopu etnogeneze Histra na temelju dostupne literature te uz moguće interpretacije određenih informacija s ciljem uklapanja tih podataka u jednu cjelovitiju sliku.

2. GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE I GEOPOLITIČKI POLOŽAJ ISTRE

Za razumijevanje ranog naseljavanja i etnogeneze Histra treba poznavati geološke i klimatološke karakteristike Istre jer je to temelj poznavanja histarske svakodnevice i nepoznanica vezanih uz nju. Mentalitet ljudi ne možemo upoznati bez prethodnog poznavanja raspoloživosti osnovnih životnih potrepa. Zato će ovaj dio rada biti posvećen upoznavanju s reljefom, klimom i raspodjelom voda na kopnu, ali i mogućnostima koje pruža more, a sve kako bismo spoznali mogućnosti razvoja i probleme koje su stanovnici Istre morali riješiti i s čime su se morali suočiti da bi stvorili ono što su ostavili za sobom.

2.1 Reljef

Geografski gledano, Istra je više nalik otoku nego poluotoku. Okružena je morem s tri strane dok je ona četvrta, sjeveroistočna strana, presječena brdskim lancem Ćićarije te nezaobilaznom Učkom koja dopire do visine od 1396 metara. Istra je najveći poluotok istočne obale Jadrana koji obuhvaća 3556 km². Najveći dio (3132 km²) pripada Republici Hrvatskoj, dok manji dio pripada Republici Sloveniji i Italiji. Najveći dio hrv. dijela poluotoka danas zauzima Istarska županija s 206 344 stanovnika (2001), a manji dio Primorsko-goranska županija. Prosječna je gustoća naseljenosti 96,1 stanovnik po km².⁴

Njezina je zapadna obala pružala pomorcima zaštitu od jakih vjetrova svojom razvedenom obalom. Manje otočne skupine od kojih se ističe arhipelag Brijuna daju dodatnu sigurnost lokalnim pomorcima. I sam kopneni dio daje dojam pripitomljene zemlje koja se tek desetak kilometara od obale počinje uspinjati na dvjestotinjak metara n/v, a središnji je dio Istre obilježen uzvisinama umjerene visine od 200 do 500 metara n/v. S istočne je strane plovidba bila daleko opasnija jer je obala pružala samo nekoliko sigurnih sidrišta, poput Raškog kanala, Krničkog zaljeva, uvale Vinjole i Kuje.⁵

2.2 Klima

S obzirom na činjenicu da se Istra proteže poput svojevrsnog stražara nad Jadranom smjestivši se u sredini sjevernog Jadrana, ne začuđuje da u njoj prevladava mediteranska klima. Njene su glavne karakteristike vruća ljeta uz male padaline te blage zime uz mnogo oborina. Najveći utjecaj na klimu ima sam Jadran koji ljeti osigurava određenu količinu svježine, a zimi daje priobalju dio prikupljene topline. Od vjetrova su najzapaženiji bura i jugo koji su određivali svakodnevni priobalni život.⁶

⁴ <http://www.istrapedia.hr/hrv/1193/istra-poluotok/istra-a-z/>

⁵ K. Buršić Matijašić, 2008, 19.

⁶ K. Buršić Matijašić, 2008, 22 - 23.

2.3 Kopnene vode i more

Za razliku od ostataka obale, uz pojedine iznimke, Istra ne oskudijeva vodom, a upravo dostupnost vode odlučuje o naseljivosti nekog prostora. Njezine joj nepropusne flišne naslage osiguravaju konstantnu pristunost površinskih tekućica od kojih su najznačajnije Mirna, Raša, Boljunčica i Dragonja, a ističe se i impozantna ponornica Pazinčica. Mirna (lat. *Ningus*, *Nengon*) izvire kod Buzeta i nakon 53 km utječe u Jadransko more nedaleko Novigrada (Tarska vala), a time je zaslužila titulu najduže i vodom najbogatija rijeke u Istri.⁷ Najveći joj je pritok Butoniga koja je u 20. st. dijelom pretvorena u akumulacijsko jezero zbog izgradnje brane. Druga po dužini i važnosti je rijeka Raša (lat. *Arsia flumen*) sa svoja 23 km, no ako se u obzir uzmu i njezini pritoci Posterski, Tupaljski i Krapanski ukupna joj dužina iznosi 50 km. Izvire u Čepićkom polju, a utječe u Raški zaljev. Središnji je prostor Istre prije bio spojen s morem preko Limskog kanala u koji se ulijevala riječica Čipri. Od danas nepoznatih rijeka valja spomenuti i nekad najvažniju tekućicu Istre, Budavu. Svojim je tokom prolazila pokraj najvažnijeg središta Histra. U izvorima se spominje kao rijeka *Bado*.⁸ Izvirala je kod Gradine kod Glavni, a utjecala u more nedaleko Nezakcija.⁹

Među brojnim ponornicama koje nastaju zbog izmjene nepropusnog sloja i vapnenačkih površina, najpoznatija je impozantna Pazinčica koja nastaje u poznatoj pazinskoj fojbi (ili jami). Brojne ponornice izvire na drugom mjestu stvarajući tako niz promjenljivih potoka. Takvih naknadnih izvorišta u Istri je nabrojano čak tridesetak. U priobalnom je prostoru naglašeno postojanje lokvi koje su omogućile puno veći razvoj gradina nego u unutrašnjosti. Ujedno valja napomenuti i jezero Čepić ili Kožljačko koje je nestalo melioracijskim aktivnostima 1932. godine i pretvaranjem jezera u plodno polje. U okolici jezera postojale su brojne gradine kojem je ono bilo od vitalne važnosti. Glavni izvor opskrbe vodom za većinu tekućica i stajaćica je lanac Čićarija. Sabirući velike količine oborina Čićarija napaja mnogobrojne tekućice koje zbog krševitog krajolika prelaze u ponornice koje napajaju rijeke u priobalju. Mala vrela koja se nalaze na manjim brežuljcima Istre također su imala presudnu ulogu za naseljavanje ljudi.¹⁰

2.4 Geološke karakteristike i gospodarski izvori

Geološki se područje Istre može podijeliti u tri zone: 1) Istra koju čini ravnica zapadne obale i samog juga Istre, 2) prostor istoka i sjeverostoka koji je obilježen brdskim područjem te 3) središnja Istra. Ova raznolikost teritorija omogućavala je pristup svim vitalnim elementima za razvoj zajednice. Postojanje plodne zemlje, pašnjaka, izvora pitke vode, šuma, zaklona, kamena i gline omogućili su brz razvoj Histra.

⁷ <http://www.istra-istria.hr/index.php?id=263>

⁸ Njezino je postojanje potvrdio svojim istraživanjima i prof. dr. sc. Mithad Kozličić u radu „K povijesnom kontekstu Nezakcija“, *Histria Antiqua*, 2, Pula, 1996, 31 - 46.

⁹ K. Buršić Matijašić, 2008, 23.

¹⁰ K. Buršić Matijašić, 2008, 24 - 25.

Plodno tlo Istre, crvenica (*terra rossa*), prisutno je na zapadnom i južnom djelu poluotoka, ali to ne znači da plodnih tla nema i u središnjem dijelu poluotoka ili sjeveoistočnom dijelu. Tamo se ono nalazi po vrtačama u dolovima koji predstavljaju prve kultivirane površine.¹¹ Prva peludna zrnca žitarica u Istri datiraju se oko 2100. god. pr. Kr., a ukazuju na uzgoj pšenice i ječma, ali pouzdano se zna da su i druge poljoprivredne kulture uzgajane na prostoru Istre. Jedna od najvažnijih je, naravno, vinova loza, čije je sjemenje nađeno prilikom istraživanja Monkodonje. Osim vina sigurno je njegovana maslina te rađeno maslinovo ulje, iako o počecima uzgoja nema konkretnih arheoloških dokaza.¹² Bogat biljni i životinjski svijet osiguravao je prehranu istarskim zajednicama. Svjedočanstva o tome nalazimo na samim gradinama gdje se na temelju osteološkog materijala može bolje upoznati ishrana ljudi u Istri. Tu su i prikazi životinja na situlama i ostalim keramičkim i ukrasnim predmetima te alatu i oružju o čemu će biti više riječi kasnije.¹³ Bogate šume koje su se zasigurno prostirale Istrom osiguravale su drvenu građu za naselja, ali i sirovinu za izradu oruđa. Ujedno, postojanje šuma osiguravalo je i sigurno preživljavanje zime. I ovdje se ističe bogatstvo Istre jer se i šumski fond može podijeliti na onaj uz obalu gdje prevladava zimzeleni pojas i onaj u unutrašnjosti s listopadnim drvećem. Druga sirovina korištena za gradnju kuća, zidova, brodovlja, a i za utvrđenja, jest vapnenac kojega u Istri ima u izobilju. Korišten je za gradnju, izradu oruđa, kao oružje, prilikom ukopa, u izradi spomenika. Povezanost kamenoloma i gradina dokazana je velikim brojem otkrivenih kamenoloma u neposrednoj blizini važnih gradina Histra. Osim kamena, bitan je i pristup glini kao važnoj sirovini za izradu posuđa, građevno vezivo, itd. Vjerojatno se mogla naći uz riječne obale gdje su se taložile rastopljene stijene te tako stvarale sloj gline. Da je gline bilo i da se koristila još od neolita svjedoče i ostaci keramičkih posuda *impresso* kulture s raznih nalazišta. Kasnija produkcija keramičkog posuđa zahtijevala je veće poznavanje tehnologije izrade. Oni najkvalitetniji primjerci svjedoče da su populacije Istre poznavale tehnologiju dodavanja raznih primjesa u glinu kako bi ona postala kvalitetnija. Tako se kremeni pijesak potreban za visokokvalitetnu obradu gline nalazi u okolici Labina i Galižane te na rtu Marlera. Osim kopnenog bogatstva, populacije koje su naseljavale Istru imale su pristup i bogatom moru koje je pružalo izvor hrane i soli te je bilo jedna od najvažnijih komunikacija. Ovdje valja istaknuti gusarstvo koje je bilo uobičajeno u tadašnjoj maritimnoj privredi svih priobalnih naroda Jadrana, obiju obala.¹⁴

2.5 Geopolitički položaj Istre

Prirodni štit Ćićarije i Učke dijelom je zaklonio Histre od izravnih nasrtaja s kopna. Ujedno su izloženi dugoj morskoj obali i utjecaju s mora, pa je tako prema zapadu i sjeveru histarska civilizacija dolazila u dodir s obalama Italije i s dolinom rijeke Po. Jug Jadrana donio je vezu s glavnim pokretačima povijesnog razvoja, egejskim prostorom, ali prema jugu su bili povezani i sa susjednim Liburnima.¹⁵

¹¹ K. Buršić Matijašić, 2008, 19 - 20.

¹² K. Buršić Matijašić, 2008, 26 - 27.

¹³ K. Buršić Matijašić, 2008, 25.

¹⁴ K. Buršić Matijašić, 2008, 20 - 22.

¹⁵ R. Matijašić, 1998, 23- 24.

Upoznavši geografske okvire Istre unutar kojih je nikla histarska kultura, valja prijeći na geopolitički položaj Istre i njezinih populacija u okvirima Sredozemlja, ali i srednje Europe. Nakon same Istre i prije spomenutih geografskih posebnosti, dotaknut ću se prvih izvještaja o Istri, koja je sigurno ostavila dojam na prve pomorce čija je predaja pretočena u mitove. Ti su prvi dodiri bili rezultat koliko znatizelje toliko i trgovine, koja je plijenila maštu grčkih trgovaca. Naime, Istra se s Kvarnerom nalazi na križanju trgovačkih puteva koji su joj osigurali značaj i pažnju okolnih naroda. Osim stranih, grčkih i italskih elemenata, prisutni su ulomci liburnskih i japodskih keramičkih posuda te nakita. Ovdje treba naglasiti ulogu Nezakcija koji, kako će biti kasnije izneseno u radu, posjeduje izuzetan inventar nalaza iz gotovo svih razdoblja.¹⁶

Geografske karakteristike odredile su razvoj Histra, ali i njihove teritorijalne granice. Prirodna konfiguracija terena na kojemu obitava određeni narod, poput dolina, polja, rijeka, jezera i planinskih masiva, činila je ne samo političku, već i psihološku barijeru koja je odvajala zajednice. Njihov se teritorij ne može povezati s današnjim granicama te je on izlazio van današnjih okvira Istre, ali i Hrvatske. Na sjeveru se granica definirala prema planinskom lancu Ćićarija (kao što je već rečeno) te rijekama Rižanom i Rašom koja je činila granicu prema Liburnima.¹⁷ Pod njihovom je vlašću bio i Tršćanski zaljev te dio Krasa.¹⁸ Doživljaj Istre onodobnim je stanovnicima sigurno bio puno drugačiji nego nama danas. Oblik trokuta koji svojim najjužnijom točkom, rtom Premantura (ili rt Kamenjak), seže duboko u središnji Jadran dajući Histrima ulogu stražara sjevernog Jadrana. Prema svemu sudeći, Istra je stvarala kod svojih stanovnika dojam otočne izoliranosti, ali istovremeno i otvorenosti. Njihova je usmjerenost prema moru očita i prema vijestima antičkih pisaca.

O prvim dodirima Istre s populacijama grčkog civilizacijskog kruga potvrđuju i pisana svjedočanstva. Iskustva prvih pomoraca koji su došli u dodir s Histrima i Istrom do nas su došla u obliku grčkog mita o Zlatnom runu i Argonautima. Prema mitu (nakon smrti Apsirta), vođe Kolhiđana koji su slijedili Dunav (Istros) prema Jadranu, izbili su na Jadransko more, te naselili Istru i kvarnerske otoke. Tom je prilikom utemeljeno i naselje *Polai* (Pula). No, mit se nikako ne može uzeti kao vjerodostojan izvor i to u prvom redu zato što se pretpostavlja da se Dunavom može doći do Jadranskog mora, što je nemoguće. No, to ne umanjuje činjenicu da su Istra i Kvarner bili poznati određenim skupinama sa Sredozemlja. Sama činjenica da se spominje osnivanje jednog naselja sugerira da su ovi kontakti mogli biti ostvareni u vrijeme samog formiranja Histra i njihovih gradina tijekom 10. st. pr. Kr. Upravo se u tom razdoblju zameću počeci glavnih, središnjih, gradinskih naselja kao što je Nezakcij.¹⁹

Istra je bila dio jednog od glavnih smjerova jantarnog puta koji je primamljivao mikenske trgovce. O tome svjedoče arheološki nalazi jantarnih perli tipa *Tiryms*. Pronalasci mikenske keramike za sada nisu potvrđeni, ali su potvrđeni pronalasci mikenske keramike drugdje na Jadranu.²⁰

Promjenom rituala ukopa tijekom 11. st. označen je početak formiranja novih zajednica u Istri, a načinom ukrašavanja grobnih žara možemo pratiti i duh grčkog protogeometrijskog i geometrijskog stila tijekom 9. i 8. st. pr. Kr. Česti su motivi poput meandara, rombova, traka, i to svi šifrirani prekrivajući veće površine posuda.²¹

¹⁶ K. Mihovilić, 2002, 499 - 513.

¹⁷ K. Buršić Matijašić, 2008, 18 - 19.

¹⁸ S. Čače, 1979, 82.

¹⁹ V. Girardi Jurkić, 2005, 12.

²⁰ A. Kurilić, 2008, 22.

²¹ K. Mihovilić, 2002, 500 - 502.

Uvezenu grčku keramiku prvi put pratimo od kraja 6. st. pr. Kr. Pojavljuje se i u naseljima i u nekropolama. Najstarija je atička crnofiguralna keramika nađena u Nezakciju. Mnogobrojni detalji keramike iz Nezakcija povezuju ju sa sličnim pronalascima u emporijima poput Adrije, Numane i Spine osnivanima tijekom 6. st. pr. Kr., a koja su polazišne točke za uvoz i izvoz iz Istre.

Krajem 6. st. i početkom 5. st. pr. Kr. dolazi i do nestanka crnofiguralne keramike koju je zamijenila crvenofiguralna keramika te ulomci arkadijskog karaktera koji su također nađeni u Nezakciju u zoni rimskih hramova. Poveznice u detaljima postoje i s keramikom iz Bologne. Sličan komad keramike s arkadijskim karakteristikama atičke proizvodnje nađen je u Poreču, a potječe iz sredine 5. st. pr. Kr. Crvenofiguralnu keramiku Nezakcija predstavlja *oinochoe* (posuda za vino) u obliku ženske glave koja je nađena na prostoru prapovijesne nekropole. Iako je ovo jedan od najčešćih primjeraka crvenofiguralne keramike uopće, najbliži primjerci ovog stila nalaze se u Spini, gdje su pronađena dva primjerka. U drugu polovicu 5. st. pr. Kr. smješta se i velik broj malih *skyphosa* s prikazom sove među maslinovim grančicama. Sova je, naravno, prikaz Atene koja se nalazi okružena svetim granama masline.²²

Od kraja 5. st. pr. Kr. opada atički utjecaj, a pojačava se apulski, što se zamjećuje po pronalascima iz Nezakcija. Pojavljuju se predmeti iz Napulja, većinom skifosi. Apulski i južnoitalski elementi prepoznati su prema tipu posude koja se pojavljuje na istarskoj obali početkom 4. stoljeća. Zvonoliki krateri (posude za mješanje vina) pronađeni su u Nezakciju, i to četiri komada ukrašena motivima lovora.²³

Keramika tipa *Alto Adriatico* označava snaženje Spine i etruščanskih elemenata u sjevernojadranskim kulturnim i trgovačkim previranjima tijekom 4. st. pr. Kr. Osim njih tu su i primjerci keramike iz drugih južnoitalskih radionica, a što je zanimljivo, ima i onih više proizvodnje.

U posebnu grupu spada helenistička reljefna keramika sive boje i glazure, kod koje od dekorativnih elemenata prevladavaju biljni elementi poput listića bršljana, cvjetova i dr., ali ima i geometrijskih i antropomorfnih motiva i dr. Najbrojniji primjerci ovog stila nađeni su u Nezakciju i to u formi kratera, koji se povezuje uz liburnske radionice, na što ukazuju i nađeni kalupi iz Zadra i nakit u Nezakciju. Te su radionice datirane u razdoblje od 3. do 1. st. pr. Kr.²⁴

Osim keramičkog importa, značajan je i manji broj metalnih predmeta. I ovdje je glavni predstavnik Nezakcij koji ima doista zadivljujući arsenal i keramike i metalnih predmeta. Osim situla, prisutni su i komadi metalnog nakita, npr. srebrne naušnice koje pripadaju razdoblju 7. i 6. st. pr. Kr., a potječu s prostora Grčke i Makedonije. Iz kasnijih je razdoblja poznat srebrni nakit helenističkog perioda od 4. do 1. st. pr. Kr., ali iz liburnskih radionica. Takav je nakit nađen u Nezakciju, ali i na kvarnerskom otočju. To su najčešće fibule, razne naušnice i narukvice, antropomorfnu privjesci te dijelovi pletenih srebrnih ogrlica koje su tipične za helenističke radionice južne Italije, Dacije, Grčke. Uz ove primjere srebrnog nakita možemo pridodati nalaze novca koji je i u trgovini Histra imao sekundarno značenje, odnosno, sami ga nisu kovali, ali su se njime koristili u određenoj mjeri. Najstariji primjerci novca potječu iz helenističkog razdoblja (s kraja 4. i 3. st. pr. Kr.) i sirakuške prisutnosti na

²² K. Mihovilić, 2002, 502 - 504.

²³ K. Mihovilić, 2002, 502 - 505.

²⁴ K. Mihovilić, 2002, 505 - 506.

Jadranu preko kolonije Ise. Nađeni su i primjerci novca iz Atene i makedonskog novca iz razdoblja Filipa III. Uz ove nađeni su i primjerci numidskog i sicilskog novca.²⁵

Ovako širok repertoar keramičkih i metalnih nalaza svjedoči o važnom položaju Istre, koja je svakako ulazila u sklop sredozemnog civilizacijskog kruga. Histarska su naselja bila poprište razvoja njihove bogate kulture otvorene utjecajima iz Italije i egejskog kulturnog kruga. Širenje utjecaja kulturno jačih naroda nije odmah prekinulo domaći razvoj Histra, već ih je unijelo u povijesno doba.

Prema već spomenutim nalazima vidi se da se često spajaju nalazi Kvarnera i Istre. Kao i danas, tako je i onda postojala velika komunikacija s kvarnerskim otočjem koje je stajalo na putu svakome tko je želio prići Istri s južnojadranskog ili južnoitalskog i grčkog područja. Cijela je istočna obala Jadrana neusporedivo sigurnija zbog samog starovjekovnog načina plovidbe, pri kojem je posada broda ovisila o pomorskim strujama i povoljnim vjetrovima, sigurnim lukama i sidrištima, a u uvjetima kada se navigacija svodila na poznavanje noćnog neba.²⁶ Komunikacija s Istrom ostvarivala se i kopnenim putem, a ne samo morem. Postojanje triju prolaza prema kopnenom prostoru omogućilo je vezu sa zaleđem. Planinski prolaz Poklon ispod Učke te prolazi Buzet - Kopar i Buje - Kopar spajali su Istru sa alpskim, srednjoeuropskim i panonskim prostorom. Komunikacija je uglavnom išla uz tokove rijeka te se zbog toga ističu doline Mirne (*Ningum*), Dragonje (*Argaone*) i Raše (*Arsia*). Od antičkih autora i peljara saznajemo puteve trgovine i migracija ljudi po Istri. U Antoninovom itineraru objašnjen je put od sjevera prema jugu Istre koji je pratio liniju Fonte Timavi - Tergeste - Ningum - Parentium - Pola, odakle se moglo lako putovati prema drugim središtima. Put od zapada prema istoku Istre slijedio je liniju koja je također započinjala od *Fonte Timavi*, a zatim se slijedilo *Avesica - Ad Malum - Ad Titulos* pa prema Tarsatici. Peutingerova karta otkriva mrežu puteva kroz Istru. Počevši od *Fonte Timavi* pa preko Tergeste prema Poreču (*Parentium*), a potom se dolazilo do *Port. Flanaticus* i rijeke Raše (*Arsio Fl.*) pa do Alvone i Tarsatike.²⁷

Otvorena i razvedena obala Istre poticala je brodogradnju koja je pomogla trgovačkom zbližavanju Istre i Histra sa ostatkom Sredozemlja. Zbog toga je Istra od prapovijesnih vremena, a što je ovdje važnije, od 11. i 10. st. pr. Kr., postala poprištem trgovačke aktivnosti koja je uvoženjem primjeraka egejske, italske, etruščanske i drugih materijalnih kultura obogatila i histarsku duhovnu i materijalnu komponentu društva jer je, unatoč izloženosti, histarska kultura uspjela zadržati nivo zaštićenosti i samostalnosti od vanjskih utjecaja.

2.6 Histri u pisanim izvorima

Počevši od Hekateja u VI. stoljeću ne može se pronaći vremenski period, a da se jedan antički autor nije dotaknuo Histra. Mnogi su se autori pozabavili analizom mita o Argonautima ili objašnjavajući položaj i stvarnost Jantarnih i Kositrenih otoka te ušća Dunava na Jadranu. Najvažniji autori koji su se u tom ranom razdoblju doticali sjeveroistočnog Jadrana i Istre su, pored navedenog Hekateja, Pseudo Skilak s izvještajima o položaju Histra i Liburnima, Kalimah Kirenjanin koji se dotiče osnutka Pole preko mita o Argonautima, a preko kojeg dolazimo i do Apolonija Rodanina kao autora epa o Argonautima, koji se doduše ne dodiruje Istre i Histra, ali iznosi brojne podatke o istočnojadranskoj obali. Valja spomenuti

²⁵ K. Mihovilić, 2002.; str. 505.-511.

²⁶ A. Kurilić, 2008, 21.

²⁷ V. Girardi Jurkić, 2005, 12 - 13.

i Likofona, te Pseudo Skimna i Artemidora Efežanina čiji je djelo *Geografumena* svojedobno bilo najpouzdaniji prikaz Sredozemlja, a dotiče se i obala Istre te spominje Trst, Plomin, Labin i druga naselja i pristaništa. Strabon zaslužuje veliku pažnju sa svojom *Geografijom*. On u svojem djelu pobija mnoge mitove vezane uz Istru, a čiji je izvor mit o Argonautima. Uz češće spominjanje Histra i Istre u djelu, najvažnije je opisivanje istarskog primorja i pulske luke te kasnije spominjanje samih Histra kao prvih na istočnoj obali Jadrana. Apijan donosi vrlo važne detalje o povijesti Histra. Svojom je bilješkom o ratu Histra i Rimljana 221. godine pr. Kr. otkrio moguću pozadinu sukoba s Rimom i sudjelovanju Histra u proturimskom savezu sa Demetrijem Faraninom. Pauzanija (Perieget) u svojem djelu *Opis Grčke* daje samo usporedbu istarskog ulja i onog iz Fokide. Jedno od najvažnijih djela antike svakako je *Geografska uputa* Klaudija Ptolemeja u kojoj je pobrojao mnoge gradove i važnije geografske točke, a među njima i najvažnija središta Istre. Od najvažnijih izvora za povijest Histra valja još spomenuti tri velikana: Kasije Dion, Tit Livije i Plinije Stariji. Pored njih postojao je cijeli niz autora koji su se bavili i Histrima poput Kvinta Enija i Hostija. Kasije Dion u svojoj *Rimskoj povijesti* govori o tri sukoba Rima s Histrima (rat iz 221. god. pr. Kr. i kasnije događaje). Tit Livije u svojem djelu *Od osnutka grada* daje izuzetno vrijednu povijesnu građu koja otvara mnoga pitanja, ali na njih nudi i rješenje. Dok se u opisu Prvog histarskog rata ne ističe puno podataka, opis Drugog histarskog rata pun je izuzetno vrijednih podataka. Tit Livije donosi i podatak vezan za 302. god. pr. Kr. o Histrima i Liburnima kao divljim plemenima. To je ujedno i najstariji podatak vezan uz Histre, gledano po vremenu odakle donosi vijesti te ujedno i najstarija vijest kod Livija o Histrima. Plinije Stariji u svom *Prirodopisu* daje mnogo podataka važnih za gospodarsku i socijalnu povijest Histra. Opisujući pučanstvo Istre daje mnogobrojne podatke kao i imena raznih skupina u Istri. Vijesti o Histrima tijekom antike tu svakako ne prestaju; nastavljaju se sve do šestog stoljeća po Kristu. Glavni izvori (poput djela Livija i Diona) bit će i kasnije korišteni pri obradi histarskog društva.²⁸

3. KRONOLOGIJA POVIJESTI HISTRA

3.1 Prapovijest – brončano doba Istre

Tijekom 11. i 10. stoljeća pr. Krista došlo je do formiranja kulturnih slojeva iz kojih će nastati etnička skupina koju antički pisci kasnije spominju pod imenom Histri. Histri su upravo tada ispisali svoje prve stranice povijesti preokretom u duhovnoj osnovi koja je do tada postojala na istarskom poluotoku. Geopolitičke promjene dovele su nove slojeve stanovništva, čija je glavna karakteristika bila promjena u ukapanju pokojnih članova zajednice (kultura polja sa žarama). U toj se fazi i tijekom tog vremena formiraju i neki od najvažnijih centara poput Nezakcija, Picugi, Berama te ostalih koji će odigrati odlučujuću ulogu u njihovu daljnjem razvoju. Umjetnički će izražaj biti afirmiran i ujednačen na cijelom histarskom području već u 9. st. pr. Krista.

Do željeznog doba Istre, odnosno prvih stoljeća zadnjeg tisućljeća prije Krista, istarske su se gradine relativno brzo razvijale, čemu svjedoče i bogati nalazi iz ostava te predmetna svjedočanstva koja govore o vrlo razgranatim trgovačkim vezama, a isto tako i o razvijenoj

²⁸ Za detalje v. M. Križman, 1979, 7 - 255.

društvenoj organizaciji.²⁹ Ukupan će broj naselja do željeznog doba narasti do gotovo 400. Na njihov će razvoj tijekom prvih faza željeznog doba najveći utjecaj imati tri čimbenika: 1) nasljeđe brončanodobne Istre, 2) kultura polja sa žarama i 3) mediteranski utjecaji (egejska civilizacija). Njihov se utjecaj stopio s nastajućom histarskom kulturom nakon prvih stoljeća željeznog doba učinivši ju jedinstvenom na tom prostoru.³⁰

No, kako će o ovom periodu histarske povijesti biti puno više rečeno u daljnjem tekstu, za ovaj je pregled potrebno samo istaknuti to kako je rano razdoblje razdoblje Histra ispunjeno trgovinom sa susjedima te važnom posredničkom ulogom, širenjem trgovačkih i kulturnih veza, gusarstvom kao važnom privrednom granom u priobalju te stočarstvom i poljoprivredom u zaleđu. Postoje jasni pokazatelji visoke razine izrade i obrade keramičkih predmeta i metalnog oruđa i oružja. U svakom slučaju češći su kontakti sa zapadnom obalom Jadrana, egejskim civilizacijama, alpskim te panonskim, a pogotovo dalmatinskim prostorom. Ovdje valja ponovo istaknuti gusarstvo koje je bilo uobičajeno u tadašnjoj maritimnoj privredi svih priobalnih naroda Jadrana i obiju obala, a upravo će kontrola nad Jadranom postati i primat nove velesile Mediterana, Rima, zbog čega će se Histri naći u sukobu s Rimom (već od 302. god. pr. Kr. kada Histri predstavljaju veliku opasnost za rimske interese).³¹

3.2 Histarski ratovi

Ratovi između Rima i Histra relativno su dobro poznati poglavito zahvaljujući vijestima Livija, ali i drugih autora poput Kvinta Enija, Hostija, Flora, Julija Opsekventa, Kasija Diona itd.³² Upravo zahvaljujući tim vijestima možemo mnogo zaključiti i o ostalim sferama života Histra, o kojima će više biti rečeno kasnije.

Već se kod Livija spominju događaji iz 302. godine kada se spominju kao velika opasnost na Jadranu zajedno sa Liburnima. M. Križman u svojem djelu donosi prijevod Livijeva teksta „Potom je Kleonim oplovio Brundizijski rt, i vjetrovi su ga nosili posred Jadranskog zaljeva: slijeva ga je, naime, plašila obala Italije, na kojoj nema pristaništa, a zdesna Iliri, Liburni i Histri, divlja plemena i većinom ozloglašena zbog razbojstva na moru (...).“ (*Liv. 10,2*)³³

3.2.1 Prvi histarski rat (221. god. pr. Kr. do 220. god. pr. Kr.)

Nakon što su slomili otpor Gala u Padskoj nizini i došli u susjedstvo saveznika Veneta i Cenomana, Rimljani su došli i u dodir s Histrima 222. god. pr. Krista. Spomenuti sukobi s Galima zahtijevali su relativno velike napore Rima i program opskrbe hranom i opremom koja je dijelom zasigurno tekla i Jadranom. Ujedno je za Rim od velike važnosti bilo područje Julijskih Alpa koje je predstavljalo strateški i gospodarski jedno od najvažnijih područja Rima u širenju. Histri su sigurno u skladu sa svojim normama gospodarstva i načinom života iskorištavali tu žilu kucavicu i plijenili žito, sirovine i opremu, kao i Liburni te pripadnici

²⁹ S. Dimitrijević - T. Težak - Gregl - N. Majnarić - Pandžić, 1998, 216 - 217.

³⁰ R. Matijašić, 1998, 30 - 31.

³¹ R. Matijašić, 1998, 28.

³² M. Križman, 1979, 7 - 9.

³³ M. Križman, 1979, 157.

ilirske države poglavito pod vodstvom Demetrija Faranina.³⁴ Upravo je to i dovelo do agresivnog nastupa Rima, ali i samouvjerenog otpora Histra pred njegovim prvim naletima.³⁵

„Dok su Rimljani ratovali s Keltima oko rijeke Pada, Dmitar je, držeći da oni imaju pune ruke posla, gusario morem. Za taj je pothvat pridobio također Istre, još jedno ilirsko pleme. (...) Rimljani pak, čim su Kelte doveli u red, odmah doplove i pohvataju gusare te ponovo zavojšte na Dmitra i na one koji su se zajedno s njim bili ogriješili.“ (*App. Illyr* 8, 23)³⁶

Po završetku rata protiv Gala Rimljani se okreću Histrima s ciljem uklanjanja gusarstva u sjevernom Jadranu. Izvori ga smještaju u 221. godinu pr. Kr. Rimljani su napali Histre s mora, a svoje su akcije najvjerojatnije zadržavali samo na priobalnom području. Borbe su trajale još i 220. god. pr. Kr., a o važnosti uspješnog ishoda za Rim govori i činjenica da su sudjelovala dva konzula, Marko Minucije Ruf i Publije Kornelije. Njihov je pohod rezultirao privremenim smirivanjem gusarstva, ali ne i pokoravanjem Histra, što najvjerojatnije i nije bio cilj Rima.³⁷

3.2.2 Drugi histarski rat (178. god. pr. Kr. do 177. god. pr. Kr.)

Tijekom Hanibalova pohoda u Italiji, Histri se oporavljaju i vraćaju vojnu moć i nezavisnost, da bi se nakon nekoliko desetljeća ponovno osjećali dovoljno moćnima da se izbore za svoje mjesto na Jadranu, što će biti uzrok novom ratu.³⁸

Ubrzo je, 183. god. pr. Kr., došlo do velike provale Gala s Alpa prema sjevernom Jadranu, čime je Cisalpinska Galija došla u opasnost. Opasnost su već duže vrijeme predstavljali i Histri. Rimu se kao rješenje problema nametnulo osnivanje jakog uporišta na sjeveru Jadrana. Tome su se snažno opirali Histri, no unatoč tome osnovana je 181. godine pr. Kr. kolonija Akvileja. Grad je smješten uz samu granicu s Histrima, a samim time bio je odlično uporište za buduće napade na njih.³⁹

Sukobi su kulminirali 178. god. pr. Krista. Prema Liviju, na čelu Histra je stajao Epulon. Izričito ga u tekstu Livije naziva *rex (regulus)*, no o značenju te titule bit će više rečeno u nastavku rada. On pokreće rat protiv Rima. U Akvileji je bio smješten konzul Aulo Manlije Vulson koji nije raspolagao senatskom odlukom za pohod na Histre, no on se ipak odvažio. Iskrcavši se i utaborivši se na histarskom teritoriju osniva i trgovište (*emporium*) kojim se uključio u trgovinu s okolnim stanovništvom, što je olabavilo disciplinu vojnika. To su iskoristili Histri. Slijedeći kretanje Vulsonovih trupa uspjeli su, prema Livijevim opisima, iznenaditi rimsku vojsku i natjerati Rimljane u bijeg zauzevši sam logor.

Tijekom histarskog pljačkanja logora Rimljani su se uspjeli organizirati i pozvati treću legiju smještenu u blizini te su u sljedećem sukobu povratili logor i pobili mnoge Histre, a sam je Epulon uspio pobjeći s nekoliko svojih vojnika. U Rimu je kratko vrijeme zavladao panika nakon prvog poraza te je Senat poslao i drugog konzula Marka Junija koji, dolaskom u

³⁴ Akcije Histra, Liburna i Demetrija, tj. gusarenje i pljenidba trgovačkih i opskrbnih brodova imali su puno dužu tradiciju i vjerujem da su postupali (Histri i Liburni) slobodno u odnosu na Demetrija. Njihova moguća sinkronizacija akcija na Jadranu bila bi rezultat zajedničke prijetnje koju su predstavljali Rimljani u kasnijem razdoblju (Drugi ilirski rat 219. godine)

³⁵ S. Čače, 1979, 83-84.

³⁶ M. Križman, 1979, 90.

³⁷ S. Čače, 1979, 84.

³⁸ S. Čače, 1979, 84 - 85.

³⁹ R. Matijašić, 1998, 32 - 33.

Istru, spaja svoju i Vulsonovu vojsku. Taj je prizor malo ohladio strasti kod Histra te se oni odluče na povlačenje. Rimska se vojska povukla u Akvileju preko zime da bi se ratovanje nastavilo i sljedeće godine. S novom je godinom došlo i do promjene na mjestu konzula. Novoizabrani konzul Klaudije Pulher odmah je krenuo put Akvileje kako bi smijenio dva stara konzula i preuzeo zapovjedništvo nad vojskom i okončao rat s Histrima. Vjerojatno iz osobnih razloga, bivši su konzuli sami krenuli na Histre i 177. godine pr. Krista uspijevaju poraziti združene Histre u bitci i kreću u opsjedanje Nezakcija kao najznačajnijeg duhovnog središta Histra, u kojemu se sklonio i sam Epulon.⁴⁰

Nezakcij nije popuštao pa je u to vrijeme stigao i Pulher te smijenio svoje prethodnike. Dobro utvrđen grad pružao je žestok otpor opsjedateljima. Pulher je tek skretanjem rijeke koja je opskrbljivala Nezakcij natjerao branitelje na očajnički čin samoubojstva. Stanovništvo Nezakcija se, prema izvještajima Livija, međusobno stalo ubijati kako ne bi palo u ruke Rimljanima. Rimska je vojska uspjela probiti bedeme i ući u grad, nakon čega se i Epulon ubio, a Nezakcij je bio spaljen. Nakon osvajanja Nezakcija, Rimljani su uspjeli osvojiti još dva histarska grada, Faveriju i Mutilu te odvesti veliki broj robova u Rim. Tada su Histri potpali pod jači utjecaj Rima, ali ne i pod njihovu neposrednu vlast. Status Histra u odnosu prema Rimu je nepoznat jer su se s vremena na vrijeme Histri povezivali s određenim incidentima i stavljali u grupu nepokorenih naroda kao i Japodi. No uništenjem Nezakcija, a samim time i kulturnog te organizacijskog središta, Histri se nisu nikad oporavili i polako su sve više prihvaćali norme rimske civilizacije. Međutim, nisu se predali bez otpora, o čemu svjedoči i epizoda iz 129. god. pr. Kr. kada je konzul Sempronije Tuditan prohujao Istrom i zemljom Japoda spaljujući i uništavajući naselja. Spominje se kako je upravo njegovim pohodom definitivno pokoreno pleme Histra čiji će teritorij s vemenom i pacifikacijom postati važnim dijelom rimske države.⁴¹

4. ETNOGENEZA HISTRA

Problematika društva i društvenog razvoja Histra obuhvaća mnogobrojna pitanja, a među njima i etnogenezu Histra. Kako bi razumjeli proces etnogeneze bilo je potrebno prethodno objasniti već spomenute geografske i geopolitičke karakteristike područja Istre, a potom prijeći na samo društvo. Ovaj opis "izvana prema unutra" potreban je da bi se kvalitetno pristupilo pitanjima i teorijama etnogeneze Histra. I ovdje na početku valja odmah istaknuti da o njihovoj prapovijesti znamo jako malo, a ono što znamo, znamo zahvaljujući arheološkim ostacima koji svjedoče o njihovom razvoju.

4.1 Etnička pripadnost

Već spomenuto brončanodobno stanovništvo Istre činilo je temelj kasnije populacije željeznodobnih Histra iz jednostavnog razloga što su oni tamo bili kada su polako, ali nezaustavljivo počele prodirati promjene na prijelazu tisućljeća. Položaj Istre osigurao je priljev populacija iz više smjerova koje su zbog sigurnosti i zaštićenosti istarskog poluotoka ostajale na njemu i međusobno spajale svoje kulturne norme. Pitanje podrijetla tih populacija, a samim time i podrijetla Histra, prvi se put postavlja u 17. st. s Giacomom Filippom Tommasiniem. Prvi se ozbiljnije posvetio toj temi Pietro Kandler koji je na temelju mita o

⁴⁰ S. Čače, 1979, 85.

⁴¹ S. Čače, 1979.; str. 86.

Argonautima i kolhiđanskim korijenima Pule postavio Kelte kao starosjedioce. Svoje je tvrdnje dokazivao na temelju grčkih i latinskih izvora, toponimima i onomastikom. Nije analizirao materijalnu kulturu Histra, za koju je smatrao da je davno izgubljena, odnosno da ne može ukazivati na kulturno podrijetlo Histra.⁴² Romantizam 19. st. daje svoj specifičan pogled na podrijetlo Histra. Tako Tomaso Luciani smatra da su Histri bili primitivni, ne dajući im prostor za razvoj do dolaska Rima. U ovo razdoblje spada i djelo Richarda Francisa Burtona *Note sopra i Castelleri e rovine preistoriche della penisola istriana*.⁴³ On je zaključke donesene na temelju istraživanja postojećih plemena afričkog kontinenta prenio na model gradinskog života u Istri. Razmatrajući međuljudske odnose unutar gradine, spominje i poligamiju te incestuozne veze, a stanovnik gradine prema njemu je lijen, lišen ambicija i vođen prirodnim nagonom koji ga može dovesti i do kanibalizma.⁴⁴ Ovako negativan stav o antičkim zajednicama Istre nije ni iznenađujuć ni nov. Negativne vijesti o narodima van svog kulturnog kruga donosili su antički autori koji su često davali vijesti u skladu sa predrasudama ukorijenjenima u društvima Grčke i Rima.

Od modernijih mnogobrojnih teorija može se spomenuti onu Carla Marchesettia iz 1903. godine koji u svome djelu *I castelleri preistorici di Trieste e della regine Giulia*⁴⁵ navodi da su brončanodobni stanovnici Istre maloazijskog podrijetla, a naziva ih protovenetima.⁴⁶ S tom se teorijom slaže i Boris Babić⁴⁷ koji ih ujedno svrstava u grupu protoilira. On kao i P. Laviosa-Lamboti ističe važnost vučedolskih populacija.⁴⁸ Suprotno tome mišljenju je ono Dantea Cannarelle koji smatra da je brončanodobno stanovništvo Istre nastalo kao rezultat kontinuiranog razvoja paleolitičkih lovaca koji se nisu prilagodili neolitičkom životu, već su nastavili s lovačkim gospodarstvom, preko kojega su polako postajali ratnici.⁴⁹

Suvremene teorije temeljene su na multidisciplinarnim istraživanjima koja uključuju i stanovništvo gradina, njihove običaje i društvenu organizaciju, a o svakom ovom segmentu će kasnije biti više riječi. Teorije temeljene na antropološkim istraživanjima dosta su rijetke, ali za ovaj rad je važno istraživanje Raffaella Battaglie koji se bavio istraživanjem pokrajine Venezia Giulia, te je pri tome obuhvatio i Istru koja je zastupljena u njegovu radu preko materijala iz nekropole Vrčina (tal. Monte Orcino) koja se nalazi uz same gradinske bedeme, koji sami po sebi čine izuzetno vrijedan primjerak protopovijesnog sustava obrane. Battaglia zajedno s ostalim antropolozima provodi analizu lubanja koje ukazuju na postojanje različitih regionalnih tipova.⁵⁰ Pri promatranju nalaza iz lokaliteta Vrčin, Battaglia zaključuje kako je prevladavajući oblik na Balkanu, od metalnih doba do kasnoantičkog perioda, dolihokefalni, odnosno dinarski oblik lubanje što isključuje balkansko podrijetlo histarskog stanovništva. Starija literatura Histre pripisuje Ilirima, kao i ostale narode istočnojadranske obale. Battaglia je svrstao Histre i područje Istre u veneto-ilirsku populaciju zbog velike količine materijala

⁴² K. Buršić Matijašić, 2008, 42. i 118.

⁴³ K. Buršić Matijašić, 2008, 159.

⁴⁴ Burtonovo mišljenje prenosim prema K. Buršić Matijašić, 2008, 42.

⁴⁵ K. Buršić Matijašić, 2008, 55.

⁴⁶ Marchesettijevo mišljenje donosim prema K. Buršić Matijašić, 2008, 44.

⁴⁷ K. Buršić Matijašić, 2008, 156.

⁴⁸ K. Buršić Matijašić, 2008, 44.

⁴⁹ K. Buršić Matijašić, 2008.; str. 39.

⁵⁰ Zabilježeno je postojanje mediteranskog, dinarskog i alpskog tipa lubanje, no na području Venezie Giulie najčešći i najzapaženiji oblici su mediteranski dolihokefalni i euroazijski brahiokefalni. Karakteristike euroazijskog tipa (brahiokefalni) su da je lubanja kraća, ali veće širine, dok je dolihokefalni oblik puno duži u odnosu na širinu; v. K. Buršić Matijašić, 2008, 45.

koji potječe iz radionca venetskog područja, no nađena je i veća količina etruščanske uvezene keramike i predmeta za svakodnevnu uporabu koja nije direktno povezana uz podrijetlo Histra. On spominje i egejske populacije kojima bi pripadala zasluga za osnivanje gradina u Istri oko 13. st. pr. Kr., no na temelju spoznaje o velikom utjecaju KPŽ-a na prostoru sjevernog Jadrana, ta se teorija ne može uzeti kao indikativna za cijeli prostor istočne obale Jadrana. Možda je stvarno stanje više nalik mješavini raznih populacija iz starijih razdoblja ili suvremenih pridošlica. Naime, iako su oni odlika indoeuropskih populacija koje su kao takve većinskim dijelom naseljavale Istru, njihova rasprostranjenost u odnosu na naselja i gradine, te ostale njima suvremene ukope, ukazuje na činjenicu da nisu svi članovi zajednice dijelili iste kulturne i duhovne tradicije. A pojavljuje se mogućnost da su tumuli bila rezervirani samo za visoko pozicionirane članove društva. Na dolazak novih populacija ukazuje i ukop na Velikom Brijunu u ravne ozidane grobove koji su pripadali populacijama koje nisu imale jasno izražene nekropole, no podrijetlo tih populacija nije poznato.⁵¹

Može se prihvatiti činjenica da, tijekom brončanog doba i sve do željeznog doba Istre i jasnog izdvajanja Histra, ne može biti govora o jasnom i isključivom naseljavanju jedne populacije i potpunom nestanku druge, već jedino o stapanju zajednica na području koje je funkcioniralo poput lijevka: propuštalo je mnogobrojne populacije pridošle tijekom kontinentalnih i priobalnih seoba. Nove su se populacije nakon dolaska na prostor Istre naseljavale i prilagođavale životu na istarskom poluotoku ili ga napuštale unoseći samo nove elemente u razvoj postojećih zajednica. Zadržavanje pridošlih populacija dovelo je do mješanja populacija i društvenih karakteristika, ali ipak uz zadržavanje određenih elemenata autohtone kulturne baštine. Zabilježenom promjenom pogrebnog ritusa od inhumacije prema spaljivanju pokojnika i polaganja u žare (KPŽ) ulazimo u novo doba Istre koje donosi i jasniju sliku.

Pojavljuje se zajednički element ili karakteristika koja je okupljala različite zajednice. Vjerojatno je jednom stvorena društvena veza među istarskim populacijama omogućila i razvoj nove zajednice s vlastitim identitetom i osjećajem pripadnosti. Postupno formiranje Histra tijekom prijelaza tisućljeća govori i o širenju jednog identiteta i etničkih osobina na određenom prostoru na druge populacije koje su postojale na istarskom poluotoku u razdoblju od kraja 12. do kraja 10. st. pr. Krista.⁵²

4.2 Materijalna i kulturna baština Histra

Vremensko određenje pojave Histra dosta je nejasno. U literaturi se njihovo izdvajanje iz brončanodobnih populacija Sjevernog Jadrana smješta u razdoblje kraja 12. st.,⁵³ u 11. st.,⁵⁴ ili u 10. i 9. st.,⁵⁵ što na prvi pogled može djelovati zbunjujuće. Unatoč činjenici da se ovdje radi o tri ili više stoljeća razmaka, to je relativno zanemariv problem jer je proces doseljavanja i razvoja kulture tekao postupno. U radu ću se držati ranije navedenog shvaćanja definicije etnogeneze kao trajnog procesa, a ne procesa koji prestaje samim izdvajanjem grupe jer se ta grupa i dalje razvija i stvara nove oblike kulturnog izražavanja, što će biti kasnije i vidljivo kroz šest faza kulturnog razvoja.⁵⁶

⁵¹ K. Buršić Matijašić, 2008, 44 – 45.

⁵² K. Buršić Matijašić, 2008, 44 – 47.

⁵³ S. Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 216.

⁵⁴ K. Buršić Matijašić, 2008, 39.

⁵⁵ S. Čače, 1979, 81.

⁵⁶ S. Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 253.

Ovaj raspon stoljeća, od 12. do 9. st., obuhvaća razdoblje kada su se pojavile prve faze histarskog razvoja. Tada dolazi do doseljenja vjerojatno manjih grupa, etnički stranih dotadašnjim brončanodobnim populacijama, koje su unijele nove kulturne i duhovne elemente te započele formiranje Histra na temelju miješanja postojećih brončanodobnih populacijskih elemenata i novopridošlih zajednica. Glavne dokaze za to pronalazimo u duhovnoj kulturi Istre.⁵⁷

Glavnina zbivanja na prostoru Podunavlja, jugoistočnih Alpa i sjevernog ruba Balkana odnosila se na pokrete KPŽ-a. Populacijske i etničke promjene na tom prostoru potaknule su cijeli niz migracija prema ostalim dijelovima Europe tijekom kasnog brončanog doba. Ovu je kulturu karakterizirala ujednačena simbolika kao što su sunčev kult i ostave te motivi ukrašavanja.

Ujedno je došlo i do velikog tehnološkog napretka i usavršavanja proizvodnje bronce. Široke su promjene zahvatile i gospodarski sektor, čime je došlo do razvoja trgovine i poljoprivrede, a to je omogućilo daljnji razvoj i prijelaz u novo željezno doba. Glavna novina koju je ona donijela na prostor Istre, ali i drugdje, jest novi način sahrane pokojnika incineracijom, koja je zamijenila dotadašnji ukop inhumacijom. Pokojnikovi su se ostaci stavljali u žare, posude pripremljene za tu namjenu, a koje su se potom polagale u rake na poljima.⁵⁸ Upravo je po tome kultura i dobila ime. No, ovdje se postavlja pitanje zašto je dolazak ove kulture stvorio temelje formiranja prvih etničkih skupina na prostoru Hrvatske.

Diljem Europe, a ne samo na prostoru Hrvatske, KPŽ je odgovorna za stvaranje etničkih obilježja među naprednijim zajednicama, koje su kao takve i zapisane sa svojim etničkim imenom kod antičkih autora. Vjerojatno je uzrok puno stariji i temelji se na cjelokupnoj tradiciji dotadašnjih populacija na dotičnom prostoru. Vjerojatno je sam razvoj društva i sustava poglavištva, razvoj trgovačkih veza, komunikacija, poljoprivredni i tehnološki napredak, a na kraju i porast populacija doprinio etničkom formiranju, a KPŽ je tome dala svoj završni "dodir".⁵⁹

Dakle, razdoblje od više stoljeća kasnog brončanog doba i početka željeznog doba pokriva duže razdoblje izdvajanja, širenja i procvata histarske kulture. Upravo će se ovdje vidjeti utjecaj geopolitičkog položaja Istre u odnosu na ostale civilizacije Sredozemlja. Stoga treba raščlaniti ovo važno razdoblje na nekoliko cjelina kako bismo ga bolje upoznali, a potom prijeći na razdoblje daljnjeg kulturnog i društvenog razvoja Histra.

4.3 Prva faza formiranja Histra (12. - 10. st. pr. Kr.)

Prva faza započinje udomaćivanjem i postupnim prevladavanjem pridošlih populacija na istarskom poluotoku, što dokazuje prevladavanje novog pogrebnog rituala i polagano stapanje raznih elemenata "starog i novog". U ovom razdoblju još ne možemo govoriti o uobličenoj histarskoj kulturi ili narodu, već o stvaranju temelja i počecima etnogeneze, odnosno razvoja nove kulturne grupe. Taj se proces, na temelju arheoloških podataka, može pratiti od kraja 12. i početka 11. st. pr. Kr. pa do 10. st. pr. Krista. Ovaj period je značajan za narode na prostoru Italije, gdje se počinju polako izdvajati narodi koji će u skoroj budućnosti jako utjecati na razvoj Histra. Tako se polako formira i krug *protovillanoviana* iz kojeg će se

⁵⁷ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 216.

⁵⁸ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 216.

⁵⁹ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 194 - 195.

do 8. st. pr. Kr. razviti villanovska kultura, odnosno, najstarija faza razvoja budućih Etruščana.⁶⁰

Za kulturnu i društvenu povijest Histra jedna je od polazišnih točki groblje Gradine nad Limskim kanalom. Žare ove nekropole prepoznaju se po obliku vrča s visokim ručkama. Od ukrasa se primjećuju jednostavne horizontalne linije ili koncentrični krugovi. Pronalasci perli od staklene paste inkrustriranih bijelim staklenim nitima ukazuju na razgranatu mrežu trgovine koja se protezala do sojeničkih kultura na prostoru Švicarske. Pronalazak antropomorfnog privjeska u Picugima, kao i vjedra od brončanog lima, dokazuju kako su postojale i veze s dubokim jadranskim zaleđem, tj. s panonskim prostorom. No, jednako su važne i one veze kraćih dionica koje su vezale Histre s bližim susjedima.⁶¹

Autohtona kasnobrončanodobna kulturno-gospodarska manifestacija histarske kulture je i polaganje oruđa i oružja u ostave. To su najčešće sjekire sa zaliscima i šuplje sjekire. Jedna od važnijih ostava ovog tipa je i ostava iz gradine Monte Grosso kod Štinjana. Okoliš ostave te tragovi pepela ukazuju na radionicu koja je postojala u njenoj blizini. Ovaj izuzetno važan pronalazak ukazuje na autohtonu proizvodnju brončanodobnog materijala. Ovome treba pridodati i pronalazak bogato ukrašenog kratkog mača u koricama i ostalog oružja i opreme kod Mušje jame u Škocjanu. Ovako brojni pronalasci vojnog materijala ukazuju na nemirna vremena.⁶² S druge strane se zamjećuje i povećanje broja naselja. Ovaj trend nije svojstven samo Histrima; sličan se proces zapaža i na zapadnoj obali Jadrana.⁶³ U Istri se, među ostalim, tada stvaraju i buduća središta Histra: Nezakcij, Picugi, Beram i druga.⁶⁴

Dakle, na temelju ove prve faze izdvajanja histarske grupe možemo utvrditi nekoliko glavnih faktora: 1) dolazak novih etničkih skupina u Istru koje su pod okriljem KPŽ-a unijele novi duh promjena na prostor Istre, 2) vidljiv je i utjecaj iz dvaju smjerova, južno-alpskog prostora i panonskog prostora, što se vidi na temelju arheoloških pronalazaka. Ujedno je prisutna i veza s ostatkom jadranskog prostora, u sklopu kojeg su i postojeći temelji brončanodobnih zajednica Istre i Kvarnera. Tako režiran sustav iznjedrio je novi kulturni sklop iz kojeg se u sljedećoj fazi rodila histarska kultura.

Ovom mnoštvu faktora svakako je pridonijela i geografska i geopolitička specifičnost Istre. Njezina zatvorenost u smislu poluotočne formacije, ali i otvorenost prema okolišu koji ju okružuje, omogućili su tamošnjim populacijama primanje i prisvajanje novih normi življenja. Tako postupno dolazi do organiziranijeg života u gradinama koje su same po sebi doživjele velike promjene. Njihova je primarna uloga zaštite stanovništva dostigla višu razinu novim tehnikama gradnje obrambenih zidova i sustava obrane. Na nekropolama se uočava bogatija materijalna baština obogaćena novopridošlim elementima koji su doprinijeli i bogatijoj duhovnoj kulturi. Svi ovi elementi koji ukazuju na složenost života u Istri ukazuju i na visoku organizacijsku razinu društva, koje je očito uspješno funkcioniralo, unatoč brojnim stranim faktorima koji su ga konstantno obogaćivali novim normama. Sami nalazi koji ukazuju na radionice govore mnogo o stupnju razvoja koji je postojao. Na području Istre nema nalazišta metalnih ruda te je ona morala biti dopremana iz udaljenih područja, pri čemu se javlja potreba razvoja trgovine, proizvodnje viškova kojima bi se trgovalo i primarne vojne sile za zaštitu tereta tijekom transporta. Za izradu predmeta bilo je potrebno poznavati tehnologiju izrade, a prije svega je trebalo imati vremena za dugotrajan postupak izrade i

⁶⁰ K. Mihovilić, 1988, 22.

⁶¹ S. Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 216.

⁶² S. Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 217 - 218.

⁶³ Primjerice, etruščanska središta prolaze kroz svoju protourbanu fazu razvoja; v. K. Mihovilić, 1988, 22.

⁶⁴ S. Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 216.

ukrašavanja predmeta od bronce. To pretpostavlja postojanje posebnih obrtničkih slojeva stanovništva koje je bilo u kontaktu sa stranim proizvođačima i slijedilo trenutna dostignuća pri proizvodnji metalnih predmeta. Ti su se metalni predmeti ukrašavali određenom simbolikom koja je imala reprezentativnu ulogu u odnosu na ostale predmete kao i na predmete susjednih populacija. Ovdje se nameće pitanje postojanja prihvaćenog vjerovanja i popratnih simbola, ali i sloja ljudi koji ih interpretira u skladu s prihvaćenim vjerskim normama. Starija literatura Histre pripisuje Ilirima, kao i ostale narode istočnojadranske obale. Battaglia je svrstao Histre i područje Istre u veneto-ilirsku populaciju zbog velike količine materijala koji potječe iz radionca venetskog područja, no nađena je i veća količina etrušćanske uvezene keramike i predmeta za svakodnevnu uporabu koji nisu direktno povezani s podrijetlom Histra. Na kraju, obrtnici su naplatili svoj trud i materijal utrošen na izradu predmeta, što naglašava postojanje unutarnje cirkulacije dobara te vjerojatnu akumulaciju sredstava u rukama nekolicine, bilo vojne ili civilno-trgovačke aristokracije. Zaštita društva oslanjala se na zidine gradine koje su se s vremenom usavršavale pod budnim okom određenog sloja društva zaduženog za ekskavaciju i dopremu kamena te obrtnika obučenih za zahtjevne građevinske pothvate, koji su sigurno iziskivali relativno brojnu radnu snagu, ali i vojsku koja bi kontrolirala zidine u ovo nemirno vrijeme. Da je položaj vodećih vojnih snaga u društvu bio velik govori i spomenuta ostava iz Mušje jame koja potječe upravo iz ovog razdoblja. Visoka razna tehnologije kojom su izrađeni i ukrašeni govori o važnosti ratnika u društvu kao i funkcije koju obavljaju.⁶⁵

Razvoj društva doveo je do konačnog ujednačavanja kulturnih i duhovnih elementa na geografski zatvorenom području. Histri su se upravo tijekom 10. st. pr. Kr. pojavili i izdvojili iz sklopa do tada anonimnih zajednica na jadranskoj obali. U sljedećoj je fazi razvoja zabilježen procvat njihove kulturne i materijalne baštine.

4.4 Druga faza formiranja Histra (od 10. do kraja 8. st. pr. Kr.)

Razdoblje starijega željeznog doba u Istri je vremenski period izuzetno značajan za Histre, ali i za cjelokupnu etničku sliku srednje i jugoistočne Europe. Da bismo objasnili događaje koji su se odvijali na prostoru Istre, valja pozvati i globalne pokretače zbivanja koji su na izravan ili neizravan način utjecali i na Istru i Kvarner. Otvaranje Istoka Zapadu tijekom prvih stoljeća posljednjeg tisućljeća donijelo je mnogobrojne novitete na ove prostore. Prije svega to je nova kovina - željezo, koje se isticalo svojim svojstvima i izmijenilo sliku odnosa na ovim prostorima. Na temelju arheoloških pronalazaka zapaža se i istaknuta uloga novog ratnika koji se ujedinjuje s konjem i tako postaje vladar ravnica. Prodor tračko-kimerijskih naroda prema zapadu bio je nezaustavljiv. Sukladno tome pokrenut je novi val migracija i miješanja etničkih skupina koje su se koncentrirale na prostoru jugistočnih i istočnih Alpi. Taj je prostor pružio utočište zajednicama KPŽ-a koje su tada dostigli najvišu razinu obrade i ukrašavanja situla.⁶⁶

O dolasku novih agresivnih etničkih skupina s istoka svjedoče brojne promjene na tehnološkom i kulturnom polju u Panoniji. Tijekom tog razdoblja zadržala se, pa čak i procvjetala grupa Dalj na obalama Dunava u sjeveroistočnoj Slavoniji. No, osim destruktivnih elemenata, pojavljuju se i već spomenuti elementi razvoja koji su dolazili zajedno s novim populacijama s Istoka. Tako dolazi do promjene brončanodobnog mentaliteta kod ljudi i do

⁶⁵ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 218. -219.

⁶⁶ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 221.

šireg povezivanja zajednica. Stvaraju se kulturne i duhovne veze između Balkana i jugoistočnoalpskog prostora, a sve zbog promjene trgovačkih putova. Naime, dotadašnjim se putovima, kojima su se nabavljali bakar, kositar ili gotova bronca, priključuju i putovi kojima se dobavljala željezna rudača, a koje je bilo u izobilju na alpskom prostoru. Prema tome, izgrađen je i cijeli novi sustav naselja koji je povezivao glavne trgovačke putove. Tim su se putovima širili i nova duhovnost, rituali te simbolizam naroda. U relativno kraćem vremenu nestaje paljevinski ukop sa žarama koji se širio zahvaljujući KPŽ-u, a na određenim se područjima pojavljuje skeletni ukop koji je donio i bogati ukopni materijal, no ne i na prostoru Istre. Povezivanje različitih društvenih elemenata kod mnogih je kulturnih grupa dovelo do formiranja etničkih struktura, a kod već formiranih etničkih skupina do procvata materijalne i duhovne kulture. Osim kopnenim putem noviteti su pristizali i morskim putem koji je neizostavan pri razmatranju istarskog poluotoka i njegovih populacija. Upravo se morskim putem histarska grupa povezala sa glavnim nositeljima kulturnog razvoja Sredozemlja - grčkim, italjskim i etruščanskim elementima.⁶⁷ Od početka 8 st. pr. Kr. započinju snažniji dodiri etruščanskih središta sa egejskim civilizacijskim krugom. Tijekom tog razdoblja dolazi i do osnivanja prvih grčkih kolonija u južnoj Italiji, što je svakako ubrzalo razvoj naroda na Apeninskom poluotoku, ali je utjecalo i na trgovački i kulturni razvoj Histra. Taj je utjecaj vidljiv po velikim količinama importirane keramike u glavnim histarskim središtima.⁶⁸ Snaženje apuljskih središta proizvodnje keramike prati se preko njihove osebujne keramičke djelatnosti. Tako se pojava njihove fino obojene keramike s geometrijskim motivima izjednačava s početkom starijeg željeznog doba na tom prostoru. Uvoz keramičkih proizvoda s apuljskog područja u ovom razdoblju dokazuje i ranije uhodane trgovačke i kulturne kontakte između južnog dijela Apeninskog poluotoka i sjevernog Jadrana.⁶⁹

Položaj Istre u ovom je spletu zbivanja od iznimne važnosti za poznavanje histarskog razvoja te njihove materijalne i kulturne osnovice. Smješteni su u sjevernom dijelu Jadranskog mora, nedaleko od obala Italije, a u susjedstvu balkanskim narodima te otvoreni za inovacije sa jugoistočnoalpskog i panonskog područja. Sukladno tome, može se pretpostaviti njena važna uloga posrednika među obalama, gorskim masivima i panonskim područjem. Upravo će se u tom vremenskom razdoblju i unificirati jedinstveni duhovni i kulturni izražaj na prostoru Istre te se od kraja 10. i početka 9. st. pr. Krista može govoriti o histarskoj kulturnoj grupi odnosno histarskom etničkom kompleksu koji je sadržavao brojne elemente drugih naroda, pa i onih koje je svojim širenjem obuhvatio. Naime, Histri nikako nisu mogli biti etnički čista grupacija; tu je zasigurno bilo raznih primjesa venetskog područja, panonskog, istočnobalkanskog i italjskog.⁷⁰ O raznorodnosti histarske grupe govore i podaci kod Plinija Starijeg koji se ne mogu uzeti kao sigurni, ali svakako su indikativni za stanje na terenu, tj. šarolikost skupina na prostoru Istre koje su prihvale ujednačeni kulturni i društveni identitet. Plinije opisuje mnogo kasnije vremensko razdoblje, a nabraja i skupine koje su vezane uz područja daleko van Istre. Tako on navodi:

„(...) Zatim oni koje ne bi bilo od koristi navoditi suviše podrobno: Alutrenzi, Aserijati, Flamonijenzi zvani Vanijenzi i oni drugi po imenu Kulici, Forojulijenzi s nadimkom Transpadanci, Foretani, Nedinati, Kvarkveni, Tarvizani, Togijenzi, Varvari.“ (*Plin. NH 3,130*) „(...) na području od Pule do Tergesta Sekusi, Subokrini, Katali i Menonkaleni te u susjedstvu Karna narod nekad zvan Tauriscima a sada Noričanima (...)“ (*Plin, NH 3,132-3*)

⁶⁷ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 220 - 222.

⁶⁸ K. Mihovilić, 1988, 26.

⁶⁹ D. Glogović, 1996, 55 - 58.

⁷⁰ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 251.

Ujednačenost kulture i duhovnosti koja je objedinjavala populacije histarskog teritorija vidljiva je prije svega na njihovom ukrašavanju keramičkog posuđa. Tu prije svega valja spomenuti “vrč za vodu“ koji je vrlo čest. Na njemu većinom prevladavaju meandri i motivi poput romba, a izvedeni su pseudovrpčastom tehnikom ukrašavanja preko cijele posude i ispunjeni bijelom inkrustacijom. Meandri su se pojavljivali u dva osnovna oblika: kosi (nesimetričan) i uglati (simetričan).⁷¹ Ovaj bikromatski stil svojstven je upravo za histarsku kulturnu grupu koja je stvorila svoj autohtoni umjetnički izraz usporedo s grčkim protogeometrijskim ili ranogeometrijskim motivima. Motiv meandra nikako nije ograničen samo na keramiku, već je iskucavanjem nanesen i na metalne predmete, oruđe i oružje. To dokazuje i nož nađen u Nezakciju iz starijeg željeznog doba koji je ukrašen kosim meandrom, a poseban je još i po tome što je iznimno rijetko ostavljan dekorativan predmet kao grobni prilog. To vjerojatno ukazuje na visoki položaj osobe pokraj koje je položen.⁷²

Tijekom 8. st. pr. Kr. počinje jačati i utjecaj italskih naroda, što se odrazilo i na Histre. Tijekom 9. st. pr. Kr. Histri su razvojem pratili villanovsku fazu u Italiji, no tek su od 8. st. pr. Kr. polako preuzimali značajke srednjeitalskih uzora i Picenuma. Od tada pratimo zapostavljanje izvornih histarskih motiva koje zamjenjuju strani motivi. Tijekom 8. st. pr. Kr. ostvarena je i jaka veza sa estenskom kulturom na venetskom području koja uvodi oblaganje keramičkih predmeta i posuda brončanim lamelama. No, ta je veza s venetskim područjem tekla u oba smjera, pa se u grobovima na lokalitetu Este i Sv. Luciji pojavljuju nalazi histarskih žara s ručkom na ramenu. Osim ovih kontakata, tijekom 8. st. se ostvaruje i veza s apulskim radionicama, ali i s etruščanskim područjem. Japigijska, odnosno apulska keramika bila je ukrašena vrlo jednostavnim zonalno raspoređenim motiva poput rombova, mrežastih uzoraka, snopova crnih crta, a sve oslikano izraženom crnom bojom na zemljanoj oker podlozi čime je postignut jasan kontrast boja. Tek je u kasnijim razdobljima dodana i crvena boja. Uvoz slikane apulske keramike trajao je sve do kasnog 5. st. pr. Kr., a najveći broj primjeraka apulske keramike nađen je u Nezakciju koji je očito imao jaku vezu i s južnom i sa središnjom Italijom. Nešto manja količina nađena je i u Picugima.⁷³ Etrurski su utjecaji vidljivi preko nalaza narukvice od brončanog lima. Narukvice se pojavljuju u svim politički, gospodarski i kulturno važnim središtima Istre. Ispunjene su meandrima uz prikaz ptica. Motiv ptice je stari brončanodobni element. Prikazana ptica neodoljivo podsjeća na divlju patku svojim izduženim kljunom savijenim prema gore te tijelom koje očito dodiruje stiliziranu vodenu površinu.⁷⁴ Ptice selice su često prikazivane kao glasnici proljeća, tj. boljeg vremena, kada počinju i radovi na zemlji, a završava zima.

Brončanodobna baština ovdje nije izgubljena, već se može prepoznati i na nezakcijskom žezlu, koje na svom vrhu ima stilizirane glave ptica na kojima stoji konjić. Ovo sljubljanje dvaju elemenata, brončanodobnih glasnika proljeća i konja koji se kao simbol pojavio početkom željeznog doba, govori o nastavku starih tradicija i spajanju s novim.⁷⁵ O dubljim kontaktima s etruščanskom kulturom svjedoči i žara iz Nezakcija na kojoj se ističu simboli sunca. Posuda je podrijetlom iz južnoetruščanskih radionica, no, iako je uvezeni

⁷¹ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 251 - 252.

⁷² S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 254.

⁷³ Najčešće se uvozila posuda trbušata oblika sa dvije ručke - krater (posuda sa nogom koja je služila za čuvanje ili pripremanje vina, a rjeđe se nalaze vrčevi i askosi; v. S. Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 257.

⁷⁴ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 254.

⁷⁵ O ovom skeptu (žezlu) bit će više riječi u poglavlju o vjerovanjima Histra.

materijal, bila je primljena i svojim karakteristikama lako inkorporirana u histarsku tradiciju, tako da je naposljetku iskorištena kao žara.

Dakle, tijekom i krajem 8. st. pr. Kr. dolazi do snažnog kulturnog utjecaja susjednih naroda na Histre. No, to ne znači da nema domaće proizvodnje; ona je nastavila s tradicionalnim oblicima.

4.5 Treća faza razvoja (7. st. pr. Kr.)

Ovom nizu etruščanskih predmeta iz 8. st. pr. Kr. svakako treba pridodati i žaru iz Picuga koja na blijedo oslikanoj površini ima jednostavne geometrijske prikaze. No, oni nisu glavni ukras, već su to plastične životinje na gornjem dijelu posude i samom poklopcu. Žara potječe iz 7. st. pr. Kr., a lako se može povezati uz tradicije oblikovanja koje su prisutne i kod kulture Martijanec-Kaptol. U literaturi se nagađa o mogućem prikazu lisice,⁷⁶ no osobno se s tom pretpostavkom ne bih složio. Naime, lisica ima karakterističan oblik tijela s izuzetno naglašenim repom koji čini polovicu ukupne dužine njena tijela, a kojeg bi majstor pri ukrašavanju svakako morao istaknuti. Moglo bi se pretpostaviti da je to vuk, naglašenih ušiju i njuške, s repom, ali ipak ne toliko naglašenim kao kod lisice. Za ovakovu pretpostavku postoji i cijeli niz mitoloških uloga danih upravo vuku (pogotovo na prostoru Italije).⁷⁷ Ovaj kontinuitet etrurskog kulturnog pritiska sukladan je razvoju etruščanskih središta koja doživljavaju puni procvat na području urbanizacije naselja te razvoju kulture, i to prije svega jezika i pismate umjetničkog izraza.⁷⁸

I dalje je prisutna apulska keramika i to u velikoj mjeri u Nezakciju i Picugima. Od oblika se ističu stamnosi koji su korišteni kao žare, a pronađeno je i kratera te vrčeva i drugih posuda koje se ističu velikom ljepotom. No, njihova "kolekcija" ukazuje i na još jednu stvar. Namjena pronađenih posuda vezana je isključivo za pripremanje i točenje vina na velikim gozbama. To ukazuje na postojanje važnih svečanosti s većim brojem uzvanika, koje je domaćin pokušavao zadiviti svojim bogatstvom i ugledom, a vjerojatno i kvalitetnim istarskim vinom.

4.6 Četvrta faza razvoja (6. st. pr. Kr.)

Najviši krugovi histarskog društva uspješno ostvaruju trgovačke veze s etruščanskim područjem. To s jedne strane govori o njihovom ugledu u društvu i stabilnom poretku koji je omogućavao takvo izdvajanje određenog sloja, vjerojatno malobrojnog, nad većinskim stanovništvom koje je prihvaćalo njihovu vlast i položaj. O ugledu i snazi koje su svakodnevno isticali, govori i uvoz brončanih lepeza koje su izrađene tijekom 6. st. u etrurskim radionicama tehnikom lijevanja na proboj, a ukrašene su jednostavnim geometrijskim oblicima. Osim o snazi i ugledu, lepeza govori i o modi vremena koju su žene visokog sloja Nezakcija svakako pokušavale pratiti.⁷⁹

Ova faza razvoja značajna je po još jednom obliku spajanja materijalne i duhovne baštine koja je, gledajući ostale istočnojadranske narode, svojstvena samo Histrima, a to je monumentalna kamena skulptura. Upravo zato ona zahtijeva detaljniji pregled, a kao i prije, i

⁷⁶ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 257.

⁷⁷ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 253 - 257.

⁷⁸ K. Mihovilić, 1988, 26.

⁷⁹ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 257.

ovdje se ističe Nezakcij. Ti primjerci histarske umjetnosti razneseni su zbog njihove naknadne uporabe kao građevnog materijala za grobove iz mlađeg perioda te su tom prilikom teško devastirani, no samo njihovo postojanje ukazuje na jedinstvenost histarskog izražaja u odnosu na druge narode istočne obale Jadrana. Nezakcij ovdje opet iskazuje svoju moć i otvorenost novinama i oblicima izražavanja za koje je ipak trebalo postići određenu razinu razvoja koja mu je omogućila da se ukrasi monumentalnim skulpturama visoke duhovne i estetske vrijednosti. Ipak, Nezakcij nije usamljeno središte u Istri, postoje indicije da se kamena plastika izrađivala ili uvozila i u drugim središtima Histra.⁸⁰

Histarska se kamena plastika može podijeliti u dvije grupe: mnogobrojne kamene ploče i kamene skulpture. Ploče, zajedno s postoljima za skulpture, čine najveći postotak pronađene kamene monumentalne plastike, a ističu se reljefni geometrijski ukrasi među kojima se ističe meandar koji povezuje staru i novu tradiciju Histra. Također, tu su i simboli poput svastike i raznih spirala, koji se najvjerojatnije odnose na sunčev kult. Ploče su služile kao dijelovi grobnica (poklopci) i prije pojave pune skulpture, ali i nakon toga.

Proizvodnja skulptura je, prema starijoj literaturi, fenomen koji nema temelja u dubljoj povijesti Histra, odnosno, pretpostavljalo se da se odjednom pojavio interes, vjerojatno kopirajući grčke i italske uzore. Javlja se mogućnost da su Histri njegovali antropomorfnu skulpturalnu izražaj i prije pojavljivanja monumentalne plastike. Prema analizi same skulpture vidi se da ona nije ujednačena ni stilom ni kvalitetom te je vjerojatno postojalo nekoliko radionica koje su varirale i po načinu izvedbe zamišljene skulpture. Naravno, vidljivi su tragovi stranih utjecaja, posebice pri preuzimanju motiva i oblika skulpture. Tako se pri promatranju skulptura mladića prepoznaje kasnoarhaiski izražaj Grčke, ali ipak uz veće stilske razlike koje su svojstvene histarskom nazoru. Iako tim skulpturama nedostaju bitni dijelovi tijela, dozvoljava se određena analiza. Tako se primjećuje da je toraks mladića iznad struka izrađen puno vitkije i u odnosu na "nabildane" donje dijelove tijela djeluje krzljivo. Ni same noge nemaju grčki izražen iskorak nego su skupljene. I položaj ruku je simbolički određen i fiksiran na prsa s određenim položajem prstiju.⁸¹

Možda se više sličnosti može pronaći s otkrivenom skulpturom ratnika s juga Njemačke (Hirschlandena). Kod te skulpture postoji jednak omjer razvijenosti donjeg i gornjeg dijela tijela, a podudaraju se i fiksni položaj ruku i nogu. Usporedbe se mogu napraviti i sa etrurskim modelom zbog vitkosti skulpture. O ulozi skulpture kurosa može se zaključiti kako je najvjerojatnije služila kao grobna stela.⁸²

Najzanimljiviji, a ujedno i najvažniji primjerak ove monumentalne kiparske djelatnosti Histra je nezakcijski konjanik. On je dio masivnog kamenog bloka koji na svom frontalnom dijelu ima reljefno prikazan čučajući lik majke dojilje u trenutku poroda. I konjaniku i majci nedostaje glava. Lik majke svjedoči o kultu plodnosti i rađanja, s obzirom na prikazano dijete na prsima, a istovremeno se odvija naturalistički prikazan porod. Majka je predstavljala i materijalno bogatstvo histarskih žena jer i sama ima brojne narukvice na rukama koje spremno dočekuju dijete. Prikaz majke u potpunosti je autohton izražaj histarske duhovnosti i tradicije.

Konjanik je pozicioniran na sredini kamenog bloka. Na skulpturi su jasno izražene noge konjanika, a vjerojatno je i njegov torzo bio vješto isklesan. Na sačuvanom dijelu se ističu njegove čizme koje su izuzetno vješto izrađene te vjerojatno imaju određenu simboličnu vrijednost. Osim konjanika, koji je izuzetno čest detalj na prostoru Istre, Dolenjske i Sj.

⁸⁰ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 269 - 274.

⁸¹ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 273 - 274.

⁸² S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 274 - 277.

Italije, vidljivi su i tragovi drugih skulptura koje su pripadale istom kamenom bloku, no danas nije poznato koji su to bili likovi. Najvjerojatnije se radi o histarskoj ikonografiji, možda prikazu ptice ili nekom drugom simboličkom prikazu koji je čest na ulomcima keramike i nakita.⁸³ O važnosti ovog spomenika za duhovnu kulturu Histra više će biti rečeno u jednom od narednih poglavlja.

Osim spomenutih skulptura, nezaobilazna je i skulptura ženske dvojne glave koja posjeduje iznimnu umjetničku vrijednost. Skulptura također potječe iz Nezakcija, a očit je utjecaj kasne arhaike etrurskog izražaja koji je prednjačio klasičnoj fazi stilskog oblikovanja. Datacija se slaže sa stilom izvedbe, odnosno s krajem 6. i početkom 5. st. pr. Krista. Skulptura je tako umjetnički kvalitetno izrađena da ju mnogi svrstavaju u uvezeni materijal s etrurskog prostora, no pronalazak ženske glave s kosom povezanom u rep slične kvalitete izvedbe govori o velikoj mogućnosti da je postojala lokalna radionica u Nezakciju kojoj bi se mogle pripisati ove skulpture. Tome svjedoči i nađena glava konja koja se ističe izvedbom i anatomske korektnim detaljima. Nažalost, ulomci skulptura su jako oštećeni te nije moguće iznijeti više detalja. Na dvojnoj je glavi vidljiv prikaz naušnice, a može se primijetiti i način vezanja kose kod žena u Nezakciju tijekom 6. i 5. st. pr. Krista. Prikaz dvojne glave nosi i dublju ikonografsku vrijednost koju je teško utvrditi.⁸⁴

Tijekom 6. st. pr. Kr. trgovina s južnom Italijom odvijala se duž istočne obale Italije, a veza s istočnom obalom Jadrana ostvarivala se preko Picenuma. Odatle se ona granala na zapadnu i istočnu trgovačku rutu. Zapadna je ruta spajala Histre te sjevernojadransko područje s jugoistočnim alpskim prostorom, a istočna ruta s područjem Liburna. Kako je apulska keramika bila općeprihvaćena u domaćoj kulturi, tako je započela i domaća proizvodnja koja je imitirala apulsku keramiku. Tome svjedoče i pronađeni daunijski krateri u Nezakciju kojima je pridodana i stilizirana glava životinje. Dodavanje životinjskih elemenata na keramiku još ukazuje na staru halštatsku tradiciju koja je prisutna i kod kulture Martijanec-Kaptol, što sam već spomenuo, samo što su oblikovanje i izbor životinja drugačiji. No krajem 6. st. prestaje utjecaj južnoitalskih radionica, a jačaju druga trgovačka središta koja se tijekom tog razdoblja polako javljaju na obalama rijeke Po. To su prije svega Spina i Adria, dva velika trgovišta istaknutog značaja. Preko njih se kretala trgovina grčkom i italskom robom na šire područje sjevernog dijela Apeninskog poluotoka, ali i Istru koja je uvelike sudjelovala u trgovačkim aktivnostima tih dvaju središta, što se najviše osjetilo u 5. st. pr. Krista.⁸⁵

4.7 Peta faza razvoja (5. st. pr. Kr.)

Tijekom petog stoljeća dolazi do postupnog prevladavanja grčkog ili, točnije, atičkog keramičkog materijala. Predvodnik tog ciklusa atičke keramike sigurno je ojnohoe, tj. vrč za vino, koji je jedan od najljepših sačuvanih primjeraka. Do Nezakcija je sigurno došao preko spomenute trgovačke rute (Spina i Adria) zajedno s ostalim primjercima. Vrč je proizveden oko 490. godine pr. Kr., a oslikan je u crnofiguralnom stilu sa stiliziranim prikazom četveroprega i teškog pješaka koji mu se suprotstavlja. Vrč je sigurno pripadao članu najvišeg sloja društva u Nezakciju jer je položen kao grobni prilog u grobnicu br. 12. Ova kolektivna grobnica izuzetno je zanimljiva. Naime, kontinuirano je služila za ukop istaknutih osoba od 10. st. do 4. st. pr. Kr. te je upravo zbog toga izuzetno bogata grobnim priložima. No, problem

⁸³ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 277 - 280.

⁸⁴ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 280 - 281.

⁸⁵ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 258.

se pojavljuje upravo zbog kolektivnog ukopa koji ne dozvoljava slojevito datiranje vremena kada je vrč položen u grobnicu, a samim time ni predmeta oko njega. No, vrč unatoč tome nikako ne može izgubiti na važnosti.⁸⁶

Osim oinohoe iz 5. st. pr. Kr. u grobnici se nalazi i mnogo drugih predmeta: velik broj posuda apulskog, grčkog i toreutskog podrijetla. No, za daljnje poznavanje razvoja društva i kulture Histra, najvažniji su nalazi gotovo dvadeset situla. One su slabo očuvane pa su do danas preživjeli samo fragmenti tih velikih i bogato ukrašenih brončanih posuda. Ukrasi na situlama izvedeni su iskucavanjem na unutarnjoj stijenci posude. Situlska umjetnost vuče korijene iz ranije tehnike ukrašavanja brončanog lima kod KPŽ-a, a svoje vrhunce doživljava tijekom 7. st. pr. Kr. u italskim radionicama, odakle su se situle izvezile i u Istru. Situle iz Nezakcija proizvod su klasične faze situlske umjetnosti kod Histra, a nastale su krajem 6. i početkom 5. st. pr. Kr. Oblici i motivi ukrašavanja otkrivaju usku vezu i s venetskim radionicama. Na nekoliko je frizova jasno vidljivo da su motivi uglavnom prizori iz svakodnevnog života: povorke prilikom raznih svečanosti, ratnik na bojnim kolima, gozbe na kojima se pojavljuju i poslugi i svirači, pa čak i hrvači koji zabavljaju goste na gozbi. Osim ovih prizora iz života više klase, postoje i oni koji pokazuju i život običnog čovjeka pa se lako može prepoznati orača s upregnutim volom itd. Ovi prikazi pokazuju razne detalje koji su od iznimne važnosti za razumijevanje histarskog života. Prikazani su i odjeća i kape na glavama, izgled povorki i umijeće obrade zemlje, ukratko, pokazuje se kakvo su viđenje samih sebe imali oni ljudi koji su ove situle izradili. To se posebno odnosi na nalaz situla, također iz Nezakcija, koje su izrađene najvjerojatnije u jednoj od radionica na prostoru od Bologne do retskih Alpa. Na frizu jedne od triju nađenih situla nalazi se prikaz pomorske bitke, što je dragocjen izvor za poznavanje brodogradnje, tehnike ratovanja iz 5. st. pr. Kr. te izgled ratnika. Pretpostavlja se da se ovdje radi o seriliji, tipičnoj brodici istočnojadranskih gusara (Histra i Liburna). Iako je nepoznato koji sukob predstavlja, situla je izuzetno vrijedan izvor za razna područja istraživanja.⁸⁷

Tijekom 5. i početkom 4. st. pr. Kr. razvila se najmlađa faza situlske umjetnosti čija su središta u Istri i Dolenjskoj, a izradili su ih najvjerojatnije strani toreuti, ali je sigurno postojala i domaća proizvodnja, što se da zaključiti iz golemog broja pronađenih situla koje variraju kvalitetom izrade. Figuralni prikaz na tim situlama sveden je na jedan do dva friza na kojima su lijepo iskucani prikazi povorki životinja. Ti su frizovi bogato ukrašeni biljnim motivima. Nađeno je i nekoliko luksuznih primjeraka, među kojim se ističe prikaz bitke iz Nezakcija napravljen u estenskim radionicama.⁸⁸

4.8 Šesta faza razvoja (od 4. do 2. st. pr. Kr.)

Razdoblje 4. st. pr. Kr. označava važan period u poznavanju Histra jer je upravo tijekom tog razdoblja Istra ušla u epohu pisane povijesti. Ova faza razvoja dosta je specifična za razvoj cijele istočne obale Jadrana, ali i za Apeninski poluotok. Još su tijekom 4. st. pr. Kr. Spina i Adrija na vrhuncu svoje trgovačke i kulturne snage. Osim etruščanskih proizvoda, porastao je u Istri i uvoz grčke crnofiguralne keramike, a potom i crvenofiguralne keramike, kao i proizvodi lokalnih radionica smještenih uz ušće rijeke Po.

⁸⁶ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 258 - 260.

⁸⁷ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 260 - 262.

⁸⁸ S.Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 261 - 265.

S *Alto Adriatico* keramikom pristigla je i etrušćanska crna sjajno glazirana keramika s crno-bijelo slikanim motivima, a tom se stilu mogu pripisati i dva primjerka iz Nezakcija. Krajem četvrtog i početkom trećeg stoljeća pojavljuju se mnogobrojni nalazi keramike tipa *Gnathia* koja je označila helenističko razdoblje na Jadranu. U ovu skupinu keramike spadaju tri ritona u obliku teleće glave. Jedan je od primjeraka nađen u Nezakciju, drugi u Rovinju (na gradini Valteda), dok je treći najvjerojatnije nađen na lokalitetu Tujan kod Bala. Keramika *Gnathia* stila nađena je i na Gradini iznad Linskog kanala. Ulomci su nađeni i u Puli, ali i u Osoru. Oba su mjesta bila povezana Nezakcijem te se tako može pratiti njezin put prema sjeveru Jadrana. Pojavljuju se i primjerci velike forme *skyphos-kratera* koje se odlikuju sjajnim crnim premazom, a oslikane su nakon pečenja i to crvenom, bijelom ili žutom bojom. Viški proizvodi tipa *Gnathia* nađeni su u nekropoli kod Mišinaca. Za razdoblje koje sad promatramo reprezentativni su i nalazi vrčeva s ovalnim tijelom. Pojavljuju se s jednom ili dvjema ručkama koje obilježavaju Herkulov čvor, a premazani su crnom glazurom. Istom ovom tipu pripada i posuda iz Picuge koja osim crne glazure ima i oslikane bijele listiće. Keramika ovog tipa i ukrasa povezuje se uz apulsku keramiku ovog razdoblja, a koja se može pronaći i u Nezakciju. U zoni rimskih hramova, u Nezakciju, nađena su i dva brončana lijevka u obliku lavlje glave koje su dijelo tarentske radionice, a bili su dio situle. Umjetnici iz Tarenta radili su u službi makedonskog dvora, a vjerojatno su oni i odgovorni za brojne nađene situle diljem istočnog Jadrana i Makedonije.⁸⁹

Tijekom tog razdoblja u Istru dolaze i tzv. etrusko-kampanske posude, premazane crnim firnisom, a nađene su na nekropoli u Picugima. Ovaj tip posude je ujedno i posljednji koji je proizašao iz autohtonih etruskih radionica jer su tijekom 4. st. pr. Kr. etrušćanski gradovi polako potpadali pod rastućeg diva s obala Tibera. Sada se pojavila nova sila na Jadranu i Apeninima koja će diktirati kulturne i gospodarske smjernice na tom prostoru. Rim je nezaustavljivo prodirao na Jadran gdje su mu se suprotstavljali liburnski i histarski gusari sa svojim poznatim serilijama.⁹⁰ Grupa srebrnog nakita pronađena na prostoru rimskog kapitolija u Nezakciju svjedoči o kulturnim i trgovačkim dodirima s Rimom koji su sigurno bili puno snažniji nego s ostalim sjevernojadranskim narodima. Nakit potječe iz razdoblja kraja 4. i početka 3. st. pr. Kr., a proizveden je u liburnskim radionicama koje su ostvarivale velik utjecaj na tom prostoru u razdoblju od 4. do 1. st. pr. Kr. Pronađeno je nekoliko tipova fibula (certosoidnog i pločastog tipa) te srebrne potkovaste sljepoočničarke. Ovome se može pridodati i nalaz brončane fibule na nalazištu Picugi.⁹¹ Svojim oblikom izlaze iz okvira histarske tradicije i proizvodnje te su kao takve gotovo nepoznate na njihovu području.⁹² No, ovaj je fenomen vrlo jednostavno objasniti. Naime, od 4. st. pr. Kr. nastupa faza helenizma koja je preplavila i mediteranski svijet. Helenizam je rezultat grandioznih osvajanja mladog makedonskog kralja Aleksandra Velikog, a koja su uzrokovala sljubljanje kasne klasične faze Grčke i mnogobrojnih orijentalnih stilova. Tako se helenizam, kao prvi "melting pot" u povijesti, raširio na cijeli Mediteran i donio mu pregršt novih kulturnih i duhovnih normi, tradicija i stilskih oblika. Posredovanjem grčkih kolonija i trgovaca na Jadranu helenizam je dospio i do Liburna, Histra i drugih naroda. Ovaj val je velikim dijelom izmijenio postojeću tradicionalnu strukturu društvenih odnosa na samom jugoistoku Jadrana, gdje je stvoreno i helenističko Ilirsko kraljevstvo. Helenizam je dopunio postojeće kulturne i umjetničke temelje

⁸⁹ K. Mihovilić, 2002, 505 - 510.

⁹⁰ K. Mihovilić, 1988, 26.

⁹¹ K. Mihovilić, 1994.-1995, 87.

⁹² K. Mihovilić, 1994.-1995, 81.

mnogih naroda na Jadranu novim ukusima, a dotadašnja tradicionalna umjetnička baština ostala je sačuvana samo u dubljoj unutrašnjosti priobalnog pojasa.⁹³

Novi su se ukrasi bazirali na motivima bilja: palmino lišće, rozete, grančice, listovi i slično, ali je centralna figura svih dekoracija bio lik čovjeka. Ovo novo, helenističko razdoblje brzo je našlo uporište u priobalnim i otočnim radionicama koje su proizvodile fini nakit od plemenitih kovina. Pojavljuju se i novi nakitni oblici poput privjesaka u obliku ljudskih glava. Tradicionalne spiralne narukvice bivaju doradene ili u nekim segmentima zamijenjene novim stilovima koji su zahvatili i proizvodnju fibula te je upravo zato tip fibula s helenističkim motivima veliko iznenađenje na prostoru Istre.⁹⁴ Domaća proizvodnja polako opada tijekom ovog perioda, što je rezultat spomenutog grčkog, odnosno helenističkog pritiska na nju, ali i nova preokupacija Histra koji su se našli u ozbiljnom sukobu s Rimom.⁹⁵

Razdoblje 3. st. pr. Kr. donosi najviše vijesti o Histrima, što otvara mogućnost boljeg razumijevanja etnogeneze društva i kulture Histra.

5. DRUŠTVO I NASELJA HISTRA

5.1 Društveno uređenje

Podatke o društvenom uređenju pronalazimo skrivene u izvještajima antičkih autora o sukobima s Histrima. Kako ovdje ne bih ponavljao već navedenu kronologiju sukoba, istaknut ću samo povijesni okvir vijesti koje omogućuju detaljniji uvid u poredak i strukturu histarskog društvenog uređenja.

Za početak je važno na temelju dostupnih informacija definirati glavne stupove društva kako bi se dalje moglo promatrati i ustanoviti njihovu međusobnu vezu i korijene iz kojih su potekli. O povijesti histarskog ratovanja protiv Rima piše nekoliko autora: Apijan, Flor i Polibije, Plinije, Strabon, a posebno Tit Livije. Upravo Livije, opisujući sukobe iz 178. godine, spominje određenog Epulona (*Epulo/Aepulo*) kojemu pridodaje titulu *rex* i *regulus* te dodaje kako je nasljeđujući oca naslijedio i mir. No, ugađajući dijelu populacije, točnije histarskoj mladeži (*iuventus*), Epulon započinje s pripremanjem za rat.

„(...) Govorilo se da je narod, koji je za njegova oca morao mirovati, Epulon digao na oružje i da je stoga silno omiljen kod mladeži željne pljačke.“ (Liv. 41.1.)⁹⁶

Društvene specifičnosti poput ovih odaju određene segmente društva koji su određivali budućnost Histra te su sukladno tome izuzetno važni, ali nisu jedini. Iz Livijeva se izvještaja očitava unutarnja podjela histarske zajednice na *populi* i *civitates*. U daljnjem izvještaju o ovom sukobu Livije spominje isključivo ubijanje *auctores belli* kao uzročnika rata koji su uz Epulona predstavljali prvake prethodno spomenutih histarskih zajednica odnosno *principes Histrorum*, razaranje Nezakcija, Faverije i Mutile, spajajući ih pod nazivom *trium oppidorum*, nakon čijeg razaranja staje rat s Histrima stavljajući ih u poziciju centara proturimskog raspoloženja u politici. Ovdje izdvojeni faktori histarskog društva čine glavninu političkog tijela Histrije.⁹⁷

⁹³ S. Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 349.

⁹⁴ S. Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, 1998, 350.

⁹⁵ S. Čače, 1979, 82.

⁹⁶ M. Križman, 1979, 167.

⁹⁷ S. Čače, 1979, 87 - 88.

Ako pokušamo uspostaviti ili barem ocrtati piramidu vlasti histarskog društva, valja početi od njene baze. Dva faktora koja obuhvaćaju najširi sloj društva (najviše članova) svakako su histarska *iuentus* i histarske *civitates*. Za početak se treba pozabaviti valjanošću Livijeva opisa samog početka rata. Pri tome treba uzeti u obzir nekoliko elemenata: 1) Livije piše iz perspektive Rimljana, 2) uloga Epulona i 3) želja histarske *iuentutis*. Livije, kao i ostali autori, često zazire od okrivljavanja politike Rima za početak nekog rata, već se ovo može pripisati čistom prebacivanju odgovornosti za izbijanje rata na histarsku stranu. No, u ovom slučaju to i ne mora biti samo dio rimske tradicije već i relativno stvarna situacija. Naime, Rim i rimske snage nisu bile nepoznanica Histrima, a ni obrnuto. Do tada su se već najmanje dva puta sukobili, pa su Histri bili svjesni opasnosti koja im je dolazila iz novoosnovane Akvileje, a s druge strane postoji mogućnost da su se Histri zbog prošla dva poraza odrekli dijela svoje samostalnosti te bi svako okupljanje na ustanak izazvalo reakciju Rima. Da su 178. godine Histri bili spremni za rat, a ne uhvaćeni nespremni, govori i činjenica da je Epulon predvodio nekoliko tisuća boraca četiri dana hoda od svog sjedišta u Nezakciju. On je odaslao i izvidnicu koja je pratila svaki pokret legija kod Timava, a vjerojatno i zbivanja u Akvileji, pripremajući se za iznenadni napad na legijski logor. Unatoč početnom uspjehu, Epulon biva potučen, ali ponovo se pojavljuje s vojskom koja se tijekom te godine suprotstavljala Manliju i Juniju. Drugi element koji treba razmotriti je raspoloženje mladeži koja je željna pljačke i dokazivanja. Ovakvi navodi svakako nisu bez temelja uzme li se u obzir mogućnost ritualnog obreda ratnog dokazivanja nove generacije, odnosno proces društvene inicijacije novih članova. Prema nazivu, *iuentus*, može se pretpostaviti da se radi o članovima zajednice starosti između 18 i 30 godina koji su i najratoborniji, željni dokazivanja i puni bunta. Također, ovaj se faktor pojavljuje i kod Japoda i kod Segestana, što mu daje stvarnu mogućnost. Pa čak i kod Spartanaca postoji obred inicijacije u punopravnog građanina zajednice. Rat je ujedno davao svakom novom članu zajednice podjednake šanse za probitak u vlastitom društvu bez obzira na podrijetlo i materijalni položaj roda ili obitelji, osim možda prema kvaliteti bojne opreme. Da se ovdje radi o društveno uvjetovanom fenomenu histarske zajednice govori i činjenica da se *iuentus* ne povlači za Epulonom u Nezakcij već se krajem godine povlače *in civitates*, odnosno u svoje zajednice. Značenje tog termina *civitates* ovdje ima puno širi smisao. Naime, povezuje se i uz društvenu zajednicu i uz teritorij koji ta zajednica naseljava, no nije u potpunosti jasan odnos između središnjih naselja određenog područja i zajednica tog kraja. Na primjeru *tria oppida* može se jedino promatrati Nezakcij, koji je najbolje istraženo središte Histra.⁹⁸ Položaj Nezakcija potvrđen je zahvaljujući arheološkim nalazima, analizi antičke kartografije i matematičkim analizama plovidbenih putova antičkih pomoraca. Točna ubikacija Nezakcija u blizini mjesta Vizače, smještenog oko 12 km od Pule, provedena je još 1902. godine. Tada je prilikom arheoloških iskapanja pronađen žrtvenik caru Gordijanu II s natpisom R P NES, odnosno *res publica Nesactiensium*. Osim ovog epigrafskog nalaza, postoje mnogobrojni drugi, prije spomenuti, koji neosporno ukazuju na to da je upravo na tom mjestu bio smješten kulturni i duhovni centar Histra. Od antičkih karata koje su potvrdile taj položaj valja svakako izdvojiti Ptolemejevu *Geografiju* i *Tabulu Peutingerianu*. Na Ptolemejevoj karti je Nezakcij ucrtan te tu nema spora, dok je na *Tabuli* samo ucrtana manja vinjeta smještena iza one koja označava Pulu. No, kasnijim je matematičkim analizama dokazano da i ta vinjeta ukazuje na položaj Nezakcija, odnosno današnjeg mjesta Vizače.⁹⁹

⁹⁸ S. Čače, 1979, 88 - 90.

⁹⁹ M. Kozličić, 1996, 33.

Dva preostala *oppida* se smještaju u blizini Medulina (Mutila), a drugi (*Faveria*) u okolicu Raklja iznad zaljeva Raše. Lokacije su na međusobnoj udaljenosti od desetak kilometara i teritorijem od stotinjak četvornih kilometara po naselju, što opet otvara mogućnost da su Mutila i Faverija samo tehnički *oppida*, a da zajedno s Nezakcijem tvore jednu *civitas*, no ovaj problem unutrašnjeg teritorijalnog ustroja zajednice neće biti riješen bez daljnjih istraživanja na terenu. Osim toga, valja razriješiti i međusobnu povezanost viših slojeva piramide vlasti: Epulona, prvaka i *tria oppida*, a tek potom sagledati širu sliku histarskog društva.¹⁰⁰

Osim navedenih faktora, valja dati i analizu uloge prvaka Histra, Epulona, kojeg Livije naziva *rex* i *princeps Histrorum*. Pratimo li piramidu vlasti, sljedeći bi sloj činili *principes*, koji su najvjerojatnije bili u nekoj užoj vezi sa samim histarskim zajednicama, a prema Liviju, nisu bili direktno podređeni samom Epulonu jer ga slijede samo pri njegovu povlačenju u Nezakcij gdje je uspostavljena posljednja crta obrane od Rima. Nakon pada Nezakcija Livije ih spominje kao *auctores belli* ili začetnike rata, dakle ovlaštene osobe koje su mogle predvoditi histarske zajednice u ratu jer su one bile i izvor za vojsku. No, njihovo povlačenje u Nezakcij može označavati i bojazan da ih vlastiti narod ne bi predao Rimu kao zalog mira. Slijedeći ovo dolazi se do zaključka da je postojala udaljenost pri određivanju primarnih ciljeva između samih *civitates* (histarskih zajednica) i određenih slojeva vlasti (Epulona i *principes*). Iako to literatura ne spominje, u ovakovom sistemu bi i *tria oppida* našli svoje mjesto kao središte otpora Rimu koji je sama vojska agresora morala smiriti bez dužeg zadržavanja kod drugih histarskih središta. Ponovno se pojavljuje i mogućnost koja proizlazi iz prethodnih poraza Histra; naime, ako su se odrekli dijela svoje neovisnosti, moguće je da je samo dio zajednica ostao izrazito zagriženi protivnik Rima, a da je drugi polako prihvaćao romanizaciju.¹⁰¹ Osim toga, moguće je da je sama Pola bila snažno rimsko uporište odakle su rimske snage vršile pritisak na Nezakcij i *tria oppida*. Postoje pretpostavke kako je ona već tada bila naseljena većim brojem rimskih doseljenika koji su pružali potporu Rimu te je upravo zato taj grad nakon pada Nezakcija i postao administrativno središte. I samo prodiranje rimskog pješaštva kroz Istru koja je bila gusto naseljen kraj predstavljalo bi samoubilački čin sličan onom Gabinia i njegova sudara s Delmatima. Prema tome, dvojica konzula koja su bila pritisnuta i vremenom (kraj mandata i dolazak novog konzula) morala su potražiti sigurno sidrište i jako uporište nadomak glavnom središtu Histra.¹⁰² No, ni ovo ne može biti dokazano bez daljnjeg istraživanja na terenu, a ni sami izvori uopće ne spominju Polu tijekom ovog rata. No, neovisno o tomu, ona je bila velika gradina koja je mogla predstavljati opasnost za rimske komunikacije u Istri te bi i njeno osvajanje, koje se ne spominje, moralo biti nužno ukoliko ona nije bila na strani Rima.¹⁰³

Epulon kao povijesna ličnost nije potvrđen preko arheoloških nalaza, ali za postojanje najvišeg, gotovo kraljevskog ranga u histarskom društvu postoje određeni arheološki nalazi koji upućuju na takvo stanje. Samo njegovo ime pobuđuje burne rasprave i nudi jednu zanimljivu teoriju o značenju njegova imena. Epulon je prvi poimence poznati stanovnik Istre, a prvi sljedeći pronađeni natpis s imenima stanovnika Istre je sto i pedeset godina starije od Epulona. Misterij njegova imena izvire iz činjenice da do sada nije nađen nijedan natpis koji bi dokazao njegovo stvarno postojanje ili postojanje njegova imena kao takvog. Za razliku od

¹⁰⁰ S. Čače, 1979, 90.- 93.

¹⁰¹ Misli se na polako prodiranje rimske privrede i trgovine koja se spominje i pri samom početku rata kao razlog zbog kojeg je rimskim vojnicima popustila disciplina.; v. S. Čače, 1979, 84.

¹⁰² J. Šašek, 1996, 27 - 29.

¹⁰³ M. Križman, 1996, 139.

toga, vođe panonsko-delmatskog ustanka, dva Batona (desitijatski i breučki) imaju potvrdu u mnogim natpisima gdje se spominju njihovi imenjaci. U literarnim izvorima se njegovo ime nalazi na četiri mjesta: kod Varona, Festa, Enija i Tita Livija, i to u dva poznata oblika, *Epulo* i *Aepulo*. Varon i Fest su prepisivanjem Enija došli do inačice *Epulo* koja se početkom 20. st. spaja s latinskim izrazom *epulo, -onis*, što u prijevodu znači "pijanac, osoba koja obilato blaguje" pa bi prema tome *rex Epulo* trebalo prevoditi kao "kralj pijanaca" a ne kralj Epulon. S druge strane, postoji i mišljenje da je to pogrdno ime koje su rimski vojnici dali histarskom kralju nakon što su njega i njegove vojnike uhvatili u pijanom stanju tijekom povrata izgubljenog logora. Najprihvatljivija teorija o ispravnom imenu Epulona je ona prema kojoj je to naknadno stvorena inačica stvarnog kraljeva imena kojim su ga oslovljavali njegovi suborci, a koja je tek naknadno poprimila konačan oblik *Epulo* i *Aepulo*. Tome ide u prilog i velik broj imena koja podsjećaju na njegovo ime, a koja su potvrđena na području Istre i Liburnije. Tako postoje osobna imena *Aplus*, *Opla* kod Pule, te *Aeplus*, *Oplus* i druga imena koja su nađena na prostoru Liburnije. Čak se i u Solinu javlja oblik *Aeplus* koji neodoljivo podsjeća na zapisano ime histarskog vođe. Livije se uzima kao najpouzdaniji izvor za rimsko-histarske ratove te se sukladno tome i njegova inačica *Aepulo* uzima kao oblik najbližiji izvornom. Predstavljena imena sigurno su pripadala domaćem stanovništvu pa prema tome ime Epulona nije u potpunosti strano na prostoru sjeverozapadnog Jadrana. Prema tome, može se zaključiti da je ovdje riječ o pravom osobnom imenu predrimskih korijena koje je tijekom dodira s rimskom tradicijom i procesom prepisivanja promijenilo oblik i poprimilo onaj koji danas znamo.¹⁰⁴

Livije spominje kako je Epulon naslijedio svoga oca koji je vladao u razdoblju mira. Ovo je nasljedno pravo sigurno imalo dublju tradiciju u histarskoj kulturi jer Epulon nije zadobio vodstvo u trenucima krize kada bi se zbog opstanka vlast mogla prepustiti jednom čovjeku, nego u mirnom razdoblju. Nakon započetih ratnih operacija pa sve do kraja rata Epulon je bio vrhovni vojni zapovjednik čime je dokazana i njegova uloga vrhovnog vojnog čimbenika u društvu. No uloga predvodnika vojske ne daje mu pravo da okupi sve histarske snage prema vlastitoj volji, već ja za to morao dobiti pristanak zajednice kao prilikom sukoba na otvorenom polju. Jesu li tu sami *principes* imali odlučnu riječ i jesu li mogli ugledom osigurati vojnu potporu Epulonu, to nije sigurno. Posebno se ističe problem *tria oppida* među kojima se ističe Nezakcij. Njegov smještaj na glavnom koridoru jadranske trgovine od juga prema sjeveru i obrnuto daje mu izuzetne predispozicije za razvoj. Sukladno tome, kao histarski centar kulture i duhovnosti moglo je biti i Epulonovo središte.¹⁰⁵

Osim kod Histra, kraljevska se vlast spominje i kod Ilira na jugu Balkanskog poluotoka i Dardanaca, no za Histre je važnija veza s Keltima i keltskim tradicijama. Rimski autori njihove poglavare također tituliraju s *rex* i *regulus*, a dijele tradiciju srednjoeuropskih naroda. Potrebno je razumjeti i značenje termina *rex* u rimskoj tradiciji. Naime, Livije se u svom pisanju uvelike oslanja na Polibija kod kojega stoji grčki izraz *basileus*, a prevođenjem s grčkog, preuzete su i značajke helenističkog termina. Sami su Rimljani imali vlastitu tradiciju kraljevstva i vlastitog percipiranja značenja termina *rex* prije nego što se on identificirao s helenističkim značenjem *basileus*. Rimski arhaička tradicija povezuje kraljevsku funkciju uglavnom uz obredne funkcije i obnašanje vjerske uloge. I sam je naziv *rex* indoeuropskog podrijetla te se on ne udaljava toliko od keltske tradicije koja je sačuvala i naziv i dio tradicije kraljevske uloge. Ona se zadržala u obredima, tradiciji vjerovanja,

¹⁰⁴ M. Križman, 1996, 139 - 142.

¹⁰⁵ S. Čače, 1979, 93 - 96.

institucijama i narodnoj predaji, a osobi s tom titulom daje položaj važne osobe koja ima odlučujuću ulogu u koherentnosti društva. No zbog različitih povijesnih procesa s vremenom se zagubila ta arhaična pozadina titule *rex*. Kako su se Histri nalazili u susjedstvu Karna, jednog keltskog naroda, rimska tradicija nije smatrala potrebnim drugačije nazivati slično manifestiranje moći kod Histra. Dakle, tradicionalno shvaćanje uloge kralja ne može se prenijeti i na histarsko društvo. Vjerojatno je i kod Histra, kao i kod Gala i Kelta, rimski termin *rex* označavao osobu koja je naslijedila čast i tradiciju vjerskog poglavara, a koji je s vremenom poprimio i svojstvo vojnog zapovjednika. Čak i sam Nezakij daje prilog toj teoriji kao sjedište kulture i duhovnosti Histra, koje je kao takvo logičan izbor za sjedište poglavara kulta kod Histra. Prikaz konjanika, kao i prikazi majke u trenutku rađanja skladna su ikonografija koja možda simbolizira uvođenje nove osobe u dužnost vjerskog poglavara, odnosno kralja Histra, o čijoj životnoj snazi i potenciji, plodnosti, ovisi i snaga zajednice koja se okuplja u jednom kulturnom središtu, Nezakiju.¹⁰⁶

Ovdje je, dakle, potvrđena određena prapovijesna duhovna veza Histra sa sjevernojadranskim i italskim, pa i srednjoeuropskim narodima. No, o duhovnoj kulturi više u narednim poglavljima.

5.2 Naselja Istre i stanovništvo

Istra čini specifičnu gusto naseljenu cjelinu tijekom prapovijesti i antike. Na njenom je prostoru uspostavljeno četiristotinjak lokaliteta, od čega se može uzeti broj od oko dvjestotinjak naselja gradinskoga tipa. Njihov smo razvoj u proteklim poglavljima pratili od 12. st. pr. Kr. do 177. godine pr. Kr. spominjući neke od najvažnijih naselja koja su oblikovala povijest histarskog naroda. Prije svega, tu je Nezakij koji dalje predvodi sve ostale. Ovaj će se dio rada posvetiti njihovu razmještanju, tipu te tome kako su ih određeni faktori oblikovali.

Ovako velikom broju naselja i relativno zatvorenoj i kompaktnoj cjelini odgovorna je konfiguracija terena o kojoj je bilo riječi u prijašnjem dijelu rada. Ona uvjetuje pristup resursima i omogućava stratešku poziciju za sigurnost naselja. Prema tome, najveći broj gradina smješten je na brežuljkastom prostoru.

Gradine su prije svega građene u odnosu na more ili rijeke. Oba faktora osiguravaju laku komunikaciju s drugim zajednicama. Također, oba su faktora imala izrazitu gospodarsku važnost. Riječne su doline osiguravale plodnu zemlju i vodu za stoku, a također i izvor vode za naselje. Obično su nanosi na riječnim obalama pružala izvor gline za keramiku. Od važnijih riječnih dolina ističu se ona rijeke Mirne i Raše te Limska draga koje su pružile utočište naseljima poput Valarona, Gradine kod Sutivanca, Dragonje, Boljunčice, Nezakcija kod Budave, Kaštelira, Sv. Martina, Parentina, Dvigrada i Berma te brojnih drugih. Pristup morskoj obali omogućio je naselju bavljenje ribarstvom, ali i trgovinu, no nikad nisu građena na samoj obali, već, iz sigurnosnih razloga, u bližem zaleđu. Takvih je naselja puno manje u odnosu na ova prije, no neka su postala izuzetno uspješna pa ih valja spomenuti: Kaštel u pulskoj vali, Sv. Martin u Tarskoj vali, Rovinj, ali i neki drugi. Otoci i poluotoci pružali su izvanrednu zaštitu od kopnenih napada. To je moglo utjecati pozitivno na razvoj naselja, ali i negativno, kao npr. tijekom pomorskih ratnih operacija kada su oni bili najviše izloženi ili međuplemenskih sukoba kojih je zasigurno bilo, a koji su mogli doći i s kopna i s mora. Ujedno, njihova je prostorna organizacija naselja ograničena prostorom na kojemu se gradina

¹⁰⁶ S. Čače, 1979, 96 - 101.

razvijala. Primjera takvih otočnih i poluotočnih naselja u Istri ima nekoliko: Poreč (*Parentium*), Rovinj, Piran, Izola i Kopar.

Već su u ranijem dijelu rada spomenuti neki od brojnih putova kojima se kretalo stanovništvo kroz Istru. Takvi su putovi omogućili naseljima da se od samog početka orijentiraju na trgovačko-opkrbnu djelatnost. Stalni priljev stanovništva donio je i konstantan priljev noviteta koji su u takvim središtima prihvaćeni puno prije nego u naseljima van tih tokova. Ti su putovi funkcionirali kao arterije Istre i histarske kulture, ali su bile i veliki problem koji se morao kontrolirati. Uhodane trase prometa ljudi bile su primamljive i za potencijalne osvajače, pljačkaše ili neke druge prijetnje histarskim zajednicama. Stoga su neka naselja, poput Boljuna koji je kontrolirao pristup srednjoj Istri, postavljena s ciljem bolje kontrole protoka stanovništva.

Kao i kod već spomenutog prostora oko Limskog kanala, mnogobrojna su druga naselja našla svoje mjesto na uzvišenjima koja su varirala od 100 do 200 metara nadmorske visine, što je pružalo optimalnu slobodu i razdaljinu od doline koju su naselja nadgledala i iz koje su priskrblijvala hranu i građevni materijal. Tako se ističu brojne gradine poput današnjeg Pole, Vrsara, Sutlovreča, Kaštelira kod Vižinade, Motovuna, Berma, Pićna i Buzeta te mnogih drugih.

Naravno, sama visina uzvisine na kojoj se naselje izgradilo nije garancija sigurnosti. Za sigurnost su se trebale izgraditi zidine. Prema tome, valja razlikovati naselja s minimalnom ili djelomičnom zaštitom (npr. Stari Lupoglav, Beligrad i Kuk) i ona koja su bila u potpunosti okružena zidinama. Opet je tu veliku ulogu igrala prisutnost određenih elemenata u prostoru poput dostupnosti kamena, ali i radne snage i znanja potrebnog da se takav građevinski pothvat izvede. Ovdje valja istaknuti i to da kod nekih gradina nije ni postojala potreba da se izgrade sveobuhvatne zidine (npr. Picugi i Pola) jer je teren bio dovoljno povoljan da se naselje zaštititi samo s jedne strane (kao, primjerice, na nalazištu Gradac - Turan).¹⁰⁷

Kako bismo utvrdili približan broj stanovnika određene gradine valja uzeti u obzir više faktora: površinu koja je pod kontrolom gradine, plodnost tla, kvalitetu ispaše, pristupnost pitkoj vodi, veličinu naselja, klimu, reljef i dr. No danas se ni oko tih faktora ne slažu svi autori. Tako se primjerice prema E. Radetiću broj stanovnika može procijeniti na 120 tisuća, no on ne daje točnu metodologiju na temelju koje je došao do tih podataka.¹⁰⁸ S druge strane, valja spomenuti pokušaj V. Korouškova-Soper koja je pokušala stvoriti predložak za približno izračunavanje broja stanovnika u Istri.¹⁰⁹ Za nju je najveći faktor površina i gospodarske mogućnosti naselja, a ne veličina samog naselja. Uzima se u obzir još i razlika u mortalitetu i natalitetu razdoblja, razlika u uvjetima mirnodopskog života ili u vrijeme rata. Za tako komplicirane faktore ipak je nemoguće ponuditi konkretan broj koji bi zadovoljio sve strane, no može se uzeti prosjek koji se može vidjeti iz Livijevih *tria oppida*. Naime, prilikom njihova pada, Rimljani su u zarobljeništvo odveli 5632 osobe. Ako se taj broj poveća za ukupan broj stradalih i pobjeglih, možda bi se mogao dobiti broj koji je uvećan za još toliko ljudi. Ako se to podijeli na tri gradine koje su vjerojatno imale veliko značenje i važnost u društvu, dobije se približno nešto manje od četiri tisuće ljudi.¹¹⁰ Ali ni ovaj se iznos ne može uzeti kao standard za područje Histrije. Do određenih se brojki može doći temeljem analize same obitelji i veličini životnog prostora jedne veće gradine. Kuće tog razdoblja nisu mogle biti veće od relativnih 30 m² koje su analizirane na gradini Monkodonji, ali te su nastambe iz

¹⁰⁷ K. Buršić Matijašić, 2008, 62 - 64.

¹⁰⁸ Za Radetićevo mišljenje i kritiku istoga v. K. Buršić Matijašić, 2008, 47.

¹⁰⁹ K. Buršić Matijašić, 2008, 48.

¹¹⁰ S. Čače, 1979, 92.

srednjeg brončanog doba a ne mlađeg željeznog doba te se kao takve ne mogu uzeti kao argument za utvrđivanje broja stanovnika u Istri tijekom 2. st. pr. Kr., iako nam mogu dati približnu sliku. Naime, gradine na prostoru Liburnije iz promatranog razdoblja (mlađe željezno doba) imale su kuće sličnih dimenzija. Prema nekim izračunima gradine poput spomenute Monkodonje mogle su imati oko tisuću stanovnika, dok je na malim gradinama bilo od sto do dvjesto stanovnika.¹¹¹

Stanovništvo gradina Istre karakterizirala je relativno velika dinamičnost. Tu se ubraja i sezonska selidba sa stokom koju je sigurno morao pratiti dio stanovništva, a s druge strane i potraga za hranom, bilo lov, bilo pribavljanje hrane trgovačkim putem, što ih je odvodilo i na područja koja nisu ulazila u sklop površina pod kontrolom same gradine. Tu su i putujući obrtnici koji pomažu pri uzdizanju materijalne baštine domicilnog stanovništva. Osim priobalne trgovine, bila je jako razvijena i ona kopnena. Domaće su radionice također proizvodile robu koja se plasirala na strana tržišta vlastitim brodovljem. To je brodovlje postalo poznato po svojim izvanrednim manevarskim sposobnostima i brzini, a još više po gusarskim poduhvatima na sjevernom Jadranu. Upravo je i ta pljačka bila oblik gospodarstva koji je omogućio opstanak mnogobrojnim priobalnim gradinama.¹¹²

5.3 Duhovna kultura

Tijekom rada je naglašena uloga histarske duhovnosti i kulture kao glavni dokaz koji potvrđuje kontinuitet histarskog razvoja na jednom specifičnom području. Ujedno se pokušalo dati i objašnjenje podrijetla određenih kulturnih i društvenih elemenata. U ovom će dijelu biti izneseni glavni faktori koji su sačinjavali duhovnu sferu histarskog društva, a koja je nama poznata preko arheoloških istraživanja. Ti su elementi svakako bili neki od ključnih faktora koji su oblikovali društvo te su nerijetko određivali i povijesni tijek i budućnost Histra. Prije svega, to su uloga i položaj Epulona, ikonografija na kamenim reljefima i keramici autohtone proizvodnje, simbolika prikaza na stelama i grobnoj keramici i arhitekturi, monumentalna kamena plastika koja otkriva jednu dublju priču i omogućava zaokruživanje jednog djelića procesa kulturnog, društvenog i duhovnog razvoja Histra.

Kao i pri promatranju društva, tako je i ovdje potrebno izdvojiti one elemente koji su sigurno poznati, a koji su gradili histarsku duhovnost. Naravno, bazirat će se na pojavama koje se odnose na razdoblje prije dolaska Rima i njihova uplitanja u autohtona božanstva jer je, unatoč njihovoj relativnoj toleranciji i slobodnom shvaćanju stranih božanstava, često dolazilo do poistovjećivanja božanstava, a naknadno i gubljenja izvornog značenja nekog božanstva. Sama okupacija prostora Histra, međutim, nije zaustavila i njihovu duhovnu vezu s Nezakcijem koji je nastavio živjeti zahvaljujući postupnom i tolerantnom postupku romanizacije (i nakon njegove devastacije 177. god. pr. Kr.). To nam dijelom pomaže i pri razumijevanju histarske duhovne kulture prije rimske vlasti na prostoru Istre jer preko literarnih izvora dolazimo do imena dijela božanstava histarskog naroda koja su ostala zapisana na rimnodobnim žrtvenicima, reljefima itd. No izvorna se duhovnost najvjerojatnije zadržala u krajevima koji su bili udaljeni od glavnih središta Histra, ali i rimske vlasti na prostoru Istre. Histarska se tradicija na „periferiji“ održala neko vrijeme u svom nepromijenjenom obliku, dok se i sami Histri nisu potpuno romanizirali. Uloga žene u histarskom društvu nije bila velika i njima se ne može pripisati uloga vladarica unatoč

¹¹¹ K. Buršić Matijašić, 2008, 48.

¹¹² K. Buršić Matijašić, 2008, 48 - 49.

velikom broju ženskih autohtona božanstva. Naravno, nemoguće je usporediti položaj žena iz visokih društvenih slojeva i onih koje su se morale boriti za svakodnevni opstanak radom. Uzvišenom položaju žena u društvu ne ide u prilog ni relativno snažan kult plodnosti kojemu svjedoči statua i reljef iz Nezakcija. Žena je od prapovijesnih razdoblja shvaćena kao darovateljica života, majka, odgajateljica i hraniteljica pa stoga ne čudi da je upravo to najrašireniji kult kod svih poznatih prapovijesnih i antičkih naroda. No ženska su božanstva utjelovljenje ženskog načela plodnosti (uz ostale stvari) te zacijelo proistječu iz poistovjećivanja sa ženom. Kult plodnosti može biti zasnovan na ženskom i na muškom načelu plodnosti. Tako je sigurno bilo i kod Histra koji su često na skulpturama pored ženskih isticali i simbole muške plodnosti. Oba su načela vidljiva ne samo kod kipa konjanika i roditelje-dojilje, nego i zasebne manifestacije ženskoga načela plodnosti – u vidu božica i muškoga načela – u vidu kurosa s uzdignutim falusom i vjerojatno muških bogova. Oni su jasni primjeri kulta plodnosti kod Histra.¹¹³

Na području Istre je predstavljena preko već spomenutog reljefnog prikaza majke-dojilje iz Nezakcija. Iako nedostaje glava skulpture, ona je s razlogom postavljena na pročelje cijele skulpture. Vjerojatno je time kod Histra istaknut početak života i njegova važnost, isticanje obitelji i snage zemlje, plodnost naroda. S druge strane, njezini ukrasi ukazuju na bogatu ženu koja nosi brojne kolutaste narukvice na svojim rukama, što može predstavljati bogatstvo zemlje koja prima novog člana zajednice. Ovo je ujedno i jedan od najstarijih prikaza Velike majke u jugoistočnoj Europi, a nigdje drugdje nije ovaj motiv predložen na tako naturalistički realan način.¹¹⁴

Uloga skulpture konjanika-ratnika s istaknutim uzdignutim falusom vjerojatno je spoj nekoliko faktora. Jako je dvojbeno isticanje njegove ratne uloge jer mu nedostaje oružje, bilo napadačko bilo obrambeno. Konjanik je rezultat spoja čovjeka i životinje kojoj je čovjek tijekom povijesti ostao više no jedanput dužan iskazati poštovanje. U indoeuropskoj mitologiji ova dva čimbenika imaju simboličnu vezu s podzemljem. Naime, goli konjanik predstavlja heroiziranog pretka. Konj je životinja koja se povezuje uz zagrobni život.¹¹⁵ Tijekom razdoblja kasnog brončanog doba i starijeg te mlađeg željeznog doba konj je postao nezaobilazni element u izgradnji svakodnevnog života čovjeka. Rezultat toga je isticanje stiliziranih konja na keramici, nakitu i situlama. Posebice su važni ulomak situle iz Nezakcija na kojemu se ističe povorka konja i situla s povorkom s bojnim kolima i upregnutim konjem, ali i žezlo iz Nezakcija koje na vrhu ima stilizirani prikaz konja.¹¹⁶ S druge strane, konjanik je zaštitnik zajednice, on uživa njezino povjerenje i ulaže vlastiti život, ali i život konja da zaštiti svoje sugrađane. Vojna oprema i znanje o upravljanju konjem sugeriraju da konjanik raspolaže znatnim sredstvima da bi mogao uzdržavati takvu životinju, a ujedno i vremenom tijekom kojeg se brinuo za vlastitu vještinu jahanja i baratanja oružjem. Sukladno tome, zajednica ga je mogla cijeniti kao sposobna čovjeka istaknuta roda i dodijeliti mu posebno mjesto i u zagrobnom životu. Na to bi možda ukazivali i određeni elementi poput kolektivnih grobnica u Nezakciju (kao što je, npr. Grobnica 12).¹¹⁷ Moguće je da se određenom rodu pripisivala posebna veza s božanstvima. Takvog bi se konjanika moglo istaknuti kao zaštitnika naselja. Prikaz konjanika s falusom ukazuje na drugu stvar. On je pored zaštitnika predstavljao i snagu zajednice, muškost i potenciju. Takva je uloga sigurno dana i Epulonu

¹¹³ V. Girardi Jurkić, 2005, 36 - 38.

¹¹⁴ V. Girardi Jurkić, 2005, 38.

¹¹⁵ A. Stipčević, 1996, 66.

¹¹⁶ K. Buršić Matijašić, 2008, 45 - 48.

¹¹⁷ K. Buršić Matijašić, 2008, 45.

kao vjerskom poglavaru iz Nezakcija koji predvodi mlade snage u rat, ali i umire za Nezakcij oduzimajući vlastiti život.

Osim ove skulpture, treba spomenuti i skulpturu dvojne ženske glave čije značenje i uloga još nisu razjašnjeni. U literaturi se povezuje s rimskim Janom koji je i sam jedno od najstarijih božanstava Latina. Ovaj antički bog međa, koji uvijek označava kraj nečeg i početak nečega drugog, zadržao je svoje značenje i u kasnijem razdoblju, a također ga karakterizira više glava koje gledaju u različitim smjerovima, tj. u prošlost i u budućnost.¹¹⁸

Kako je već spomenuto prije, većina božanstava i njihova imena danas su poznata zahvaljujući votivnim spomenicima koji su podignuti u čast nekog božanstva u prvo doba rimske vlasti, pa su tako zapisana imena: Sentona, Eia, Ica, Iria, Seixomnia Leucitica te već spomenuti Melosocus. Njihova pojedinačna uloga u histarskim vjerovanjima nije poznata, ali se kult ovih božanstava nastavlja i u vrijeme romanizacije.¹¹⁹

Simbolizam je kod Histra bio vrlo važan, na što upućuje velik broj simbola i ukrasa kojima su ukrašeni njihovo oruđe, oružje te keramički predmeti poput grobnih žara, ali i brončane situle. Neki od najučestalijih simbola su spirala, meandar i svastika te motiv slova "S". Na temelju samo ova tri simbola može se otkriti mnogo toga o histarskom mentalitetu i duhovnosti. Simbol spirale povezuje se uz kult mrtvih i podzemni svijet. Simbolizira put kojim prolazi duša da bi došla do središnjeg odredišta. Tome je sličan simbol labirinta koji također predstavlja podzemni svijet. Simbol spirale vrlo je čest na širem prostoru Balkana, a osim jednostavnog oblika, prepoznaje se još i dvojna spirala. Ovaj je motiv dosta čest na žarama i sakralnim objektima, a predstavlja reducirani oblik prapovijesnog simbola – stabla života. Naime, pokojniku je trebao osigurati zagrobni život. Živuci su ga nosili s nadom da će im donijeti plodnost.

Drugi motiv je meandar koji se često nalazi u kombinaciji sa svastikom. Meandar predstavlja tok, vodu, ali i put koji vodi do podzemlja. Tu do izražaja dolazi i svastika koju kod Histra nalazimo u dva oblika, kao svastiku koja ima krakove okrenute na lijevo, dakle suprotno od smjera kojim se kreće sunce te kao svastiku u strogom smislu riječi koja ima krakove položene u desnu stranu i prati kretanje Sunca. Ovaj prvi oblik predstavlja smrt i podzemlje, a onaj drugi život i svjetlo, odnosno pripada sferi sunčeva kulta. Tome se pridodaje i simbol u obliku slova "S" koji je zapravo polusvastika i dosta je čest u Nezakciju, a također simbolizira sunčev kult. Osim u Nezakciju, ovi se simboli pojavljuju i u cijelom nizu drugih naselja, što ukazuje na jedinstvo duhovnog izražaja i vjerovanja Histra.¹²⁰

Poznati izvori i arheološki nalazi upućuju na određeni položaj histarskih vjerovanja u odnosu na cjelokupan splet kultura i vjerovanja Sredozemlja. Prema svemu nađenom, histarska se kulturna i duhovna baština definirala u okružju italskih, etruščanskih i helenističkih sfera vjerovanja koje su dale pečat duhovnom razvoju i koje ga nisu prekidale, već nadopunjavale svojim shvaćanjima i obogatile materijalnim oblicima. U literaturi se histarska vjerovanja i rituali uvrštavaju u sklop ilirskih vjerovanja, zajedno s liburnskim, delmatskim i ostalim istočnojadranskim narodima. No, to se nikako ne može prihvatiti. Naime, ni prethodno nabrojani narodi sjevernog Jadrana ne mogu se svrstati u skupinu ilirskih naroda.¹²¹ To, međutim, nije tema ovog rada pa ću samo istaknuti autohtonost histarskih

¹¹⁸ V. Girardi Jurkić, 2005, 38.

¹¹⁹ Usp. V. Girardi Jurkić, 2005, 39.

¹²⁰ A. Stipčević, 1996.; str. 65.-66.

¹²¹ Za tu problematiku v. od novijih radova A. Kurilić, 2008.

kultova, odnosno njihove manifestacije u narodu, dok se podrijetlo kultova, kao onoga Velike majke, mogu pratiti na prostoru cijelog sredozemnog kulturnog kruga.¹²²

6. ZAKLJUČAK

Etnogeneza Histra sveobuhvatan je proces koji uključuje razvoj cjelokupnog bića jednog naroda. Izdvojivši one najekspoziranije dijelove tog bića, poput kulture i umjetnosti te društvenog uređenja, možemo dobiti relativnu sliku razvoja tog naroda, od njegovog početka do krvavog gubitka samostalnosti te postupnog gubitka identiteta koji se tijekom sedmostoljetne vladavine Rima zagubio pod pritiskom romanizacije. Naše današnje poimanje svijeta, materijalne kulture pa čak i vjerovanja, uvelike su se oblikovali tijekom supremacije carstva s Tibera. Današnja globalizacija nije novi proces, već jedan u nizu mnogih objedinjavajućih procesa koji zahvaćaju civilizacije svijeta. Isto je tako romanizacija obuhvatila svijet antičkog čovjeka i ujedinila ga u gospodarskom, jezičnom i upravnom pogledu. Histri, koliko god samostalni i otvoreni novom i stranom, ali u isto vrijeme spremni zaštititi i sačuvati svoje te preoblikovati strano za svoju korist, nisu uspjeli zadržati onu istu razinu kulturne i vjerske snage koji su imali tijekom svog procvata. Bogatstvo Nezakcija, Picuga, Pule, Poreča, Berma i mnogih drugih gradina i naselja, dokazuje da su znali iskoristiti geografske i geopolitičke prednosti područja koje su smatrali svojim i s kojim su imali mentalnu i duhovnu vezu.

Položaj i karakteristike Istre (prisutnost vode, plodne zemlje, strateški pogodnog tla za obranu i ostalo) odgovorni su dijelom za proces etnogeneze Histra. Oni sami po sebi nisu etnički jedinstvena cjelina o čemu svjedoči činjenica da se na području Histra spominju razne zajednice (Fekusa i dr.). Keramika svjedoči o raznim utjecajima koji su imali velikog udjela u procesu etnogeneze. Dominantni faktori vremenskog razdoblja i nezaustavljiv proces ujednačenja kulture i duhovnosti Istre iznjedrili su novu narodnu skupinu koja je, prateći prirodne zemljopisne karakteristike terena, oformila svoje granice, mentalitet i kulturu.

Geografske karakteristike i geopolitički položaj Istre pridonijeli su sveukupnom razvoju Histra. Uvjeti života koji su određivali svakodnevni život stanovnika Istre svakako su oblikovali njegov mentalitet, želje i potrebe. Koptene su vode omogućile vezu sa zaleđem kao i stalnu naseljenost i u kontinentalnoj i priobalnoj Istri. Plodnost tla te velike površine pogodne za ispašu sitne stoke stvorile su relativno dobre uvjete za razvoj cijelog spektra gospodarskih grana. Položaj Istre je, s druge strane, osigurao populaciji Istre središnje mjesto u svim procesima koji su na političkom, kulturnom ili duhovnom polju prožimali Jadran. Na taj su način nesumnjivo doprinijele i oblikovale histarski društveni identitet.

Kronologija Histra ide u prilog tezi o njihovoj geopolitičkoj povezanosti uz političke i kulturne promjene na širem prostoru. Počevši od brončanog doba Istre kada je, kao i njeni susjedni prostori, bila izložena raznim migracijskim procesima. Za pojavu Histra najvažniji je dolazak KPŽ-a koji temeljito mijenja stanje na terenu unoseći nove elemente kulture i tehnologije na prostor Istre. Tada je i započeo nezaustavljiv proces etnogeneze obilježen snažnim dodirima sa susjednim narodima. Time su sebi osigurali pažnju koja je privukla antičke autore. Zapisavši njihovo ime, uveli su ih u burno razdoblje povijesti.

Već su od 302. godine Histri zabilježeni kao opasnost za pomorce na Jadranu, a ubrzo su se upustili i u sukob s Rimom. Prvi histarski rat (221. god. pr. Kr. do 220. god. pr. Kr.),

¹²² V. Girardi Jurkić, 2005, 36 - 43.

nije doveo konačnog pada Histra jer to i nije ni bio cilj Rima. No ratne operacije tijekom Drugog histarskog rata (178. god. pr. Kr. do 177. god. pr. Kr.) dovest će do konačnog uništenja histarskog kulturnog i duhovnog središta – Nezakcija. Uslijedila je romanizacija društva, kulture i prostora pri čemu se polako uključuju velika središta Histra u rimski sustav uprave, a ostaci histarskog identiteta opstaju kraće vrijeme na periferiji.

Etnogeneza Histra nije proces koji prestaje s postignutim stupnjem razvoja već se on, temeljen na razvoju kulture i duhovnosti određene zajednice, a neovisno o njenim članovima, zaustavlja tek nestankom identiteta. Etnička pripadnost Histra nije dovoljno istražena, a određene kulturne poveznice vezuju ih uz Liburne i Venete, koje oslikavaju narodnu pozadinu pri oblikovanju Histra i ostalih naroda tog šireg područja. Odnosno temeljni slojevi na kojima su iznikli Histri nisu bili jedinstveni; na prostoru Istre postojala je mješovita, a ne homogena slika stanovništva. Materijalna i kulturna baština Histra može se promatrati kroz nekoliko slojeva od kojih je svaki obilježen interakcijom domaćeg razvoja i utjecaja stranih središta kulture i trgovine. Tako imamo: 1) prva faza formiranja Histra od 12. - 10. st. pr. Kr. tijekom koje se formira autohtona kulturna i duhovna baština te širi identite histarske zajednice na širi krug istarskog stanovništva, 2) druga faza formiranja Histra od 10. do kraja 8. st. pr. Kr. kao razdoblje učvršćivanja postignutih veza i kohezije u društvu. Stvoren osebujan dekorativni stil biva polako izložen vanjskim utjecajima, ali je još uvijek prisutan, 3) treća faza razvoja (7. st. pr. Kr.), a isto tako i 4) četvrta faza razvoja (6. st. pr. Kr.) odaju dojam ispunjenosti Istre raznim trgovačkim i kulturnim elementima iz raznih središta Sredozemlja (italski, etruščanski, sjevernoitalski, grčki itd.), 5) 5. st. pr. Kr. je vrijeme izraženijeg etruščanskog i italskog utjecaja preko Spine i Adrije, a zamjećuje se i izraziti dobrinos grčkih radionica pri obogaćivanju histarske kulture i duhovnosti, 6) faza helenizma od 4. do 2. st. pr. Kr. ujedno je i najvažnija faza prepuna podataka o unutarnjem razvoju Histra i položaju kojeg su i sami zauzeli u postojećoj konstalaciji snaga na Jadranu. Antički pisci tada daju puno pouzdanije vijesti i opise njihove društvene povijesti. Stoga se valjalo pozabaviti i unutarnjim uređenjem njihova društva.

Društveno uređenje nam se otkriva samo pomnom analizom literarnih izvora. Tako se doznaje da su posjedovali složenu strukturu društva jasno izražene raslojenosti među samim slojevima društva. Zapisi Apijana, Flora i Polibija, Plinija te Strabona, a posebno Tita Livija otkrivaju mnogo. Livijev opis sukoba iz 178. godine, spominje određenog Epulona (*Epulo/Aepulo*) kojemu pridodaje titulu *rex* i *regulus*. Pored njega tu je i dio populacije, točnije histarska mladeži (*iuventus*), s kojom Epulon započinje pripreme za rat protiv Rima. Osim podjele utjecaja u vlasti, postoji i unutarnja podjela histarske zajednice na *populi* i *civitates*, a i određen *auctores belli* kao uzročnik rata koji su, uz Epulona, predstavljali prvake prethodno spomenutih histarskih zajednica, odnosno *principes Histrorum*. Razaranje Nezakcija, Faverije i Mutile označilo je kraj sustavnom otporu Histra, a spajanjem tih naselja pod nazivom *trium oppidorum* stvara se dojam snažnih središta Histra i jakog proturimskog raspoloženja u politici. Ovdje izdvojeni faktori histarskog društva čine glavninu političkog tijela Histrije.

Naselja Istre i stanovništvo činili su temelj njihova identita. U zaštiti naselja živjela je kultura i tradicija histarskog identiteta. Upravo se u toj interakciji između ta dva ključna čimbenika odvijao proces etnogeneze od njegovog početka pa do kraja. Naseljenost Istre je bila relativno velika. Danas je nama poznato četiristo naselja, što većih, što manjih, ali samo je malen broj istraženih. Među onima koja jesu istraženi svakako se ističe Nezakcij svojom velikom zbirkom nalaza. Upravo je zato on i promatran kao glavno središte kulturnog i duhovnog života Histra. Koliko je ta duhovna komponenta bitna govori i jedinstveni

primjerak skulpturalne djelatnosti. Pronalazak skulpture konjanika s reljefom roditelja zaokuplja pažnju brojnih autora. No za promatranu etnogenezu Histra važno je istaknuti kako njegovo postojanje povezuje tradiciju simbolike iz puno ranijih vremena, a koja se pojavljuje i na samoj skulpturi te na njoj suvremenim kamenim ruktvorinama. Upravo je materijalizirana duhovna ostavština Histra temelj njihova identiteta, a promjene kulturnih manifestacija jasan su izražaj dugotrajnog procesa etnogeneze.

7. LITERATURA

- BATOVIĆ, Š., 1979. – Šime Batović, Uvod u željezno doba na našem području, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 18, Zadar, 23 - 41.
- BURŠIĆ MATIJAŠIĆ, K., 2008. – Klara Buršić Matijašić, *Gradinska naselja: Gradine Istre u vremenu i prostoru*, Zagreb, Leykam international
- ČAČE, S., 1979. – Slobodan Čače, Prilozi proučavanju naroda sjeverozapadnog Ilirika, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 18, Zadar, 43 - 125.
- DIMITRIJEVIĆ, S., - TEŽAK-GRGEL, T., - MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1998. – S. Dimitrijević - T. Težak-Gregl - N. Majnarić-Pandžić, *Prapovijest*, Zagreb
- GIRARDI JURKIĆ, V., 2005. – Vesna Girardi Jurkić, *Duhovna kultura antičke Istre*, knj. I, Zagreb, Školska knjiga
- GLOGOVIĆ, D., 1996. – D. Glogović, Protogeometrijska apulska keramika iz Nezakcija, *Histria Antiqua*, 2, Pula, 55 - 59.
- HERŠAK, E., - NIKŠIĆ, B., 2007. – E. Heršak - B. Nikšić, Hrvatska etnogeneza: pregled komponentnih etapa i interpretacija (s naglaskom na euroazijske/nomadske sadržaje), *Migracijske i etničke teme*, 23, Zagreb, 251 - 268.
- KOZLIČIĆ, M., 1996. - Mithad Kozličić, K povijesnom kontekstu Nezakcija, *Histria Antiqua*, 2, Pula, 31 - 46.
- KRIŽMAN, M., 1979. – Mate Križman, *Antička svjedočanstva o Istri*, Pula, Rijeka
- KRIŽMAN, M., 1996. – Mate Križman, Kako se zapravo zvao posljednji kralj Histra?, *Histria Antiqua*, 2, Pula, 139 - 142.
- KURILIĆ, A., 2008. – Anamarija Kurilić, *Ususret Liburnima; Studije o društvenoj povijesti ranorimske Liburnije*, Zadar, Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru
- MATIJAŠIĆ, R., 1998. – Robert Matijašić, *Gospodarstvo antičke Istre; arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici*, Zavičajna naklada "Žakan Juri", Pula
- MIHOVILIĆ, K., 1988. – Kristina Mihovilić, *Histri i Etruščani*, Arheološki muzej Istre, Pula
- MIHOVILIĆ, K., 1994. – 1995. – Kristina Mihovilić, Srebrni nakit iz Nezakcija (podaci za VI. Stupanj razvoja istarske grupe), *Diadora*, 16 - 17, Zadar, 81 - 100.
- MIHOVILIĆ, K., 2002. - Kristina Mihovilić, Grčki i helenistički nalazi u Istri i Kvarneru, *Znanstveni skup Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, ur. N. Cambi, S. Čače i B. Kirigin, Književni krug, Split, 499 - 519.
- STIPČEVIĆ, A., 1996. – Aleksandar Stipčević, Religiozni simbolizam prapovijesne monumentalne plastike iz Nezakcija, *Histria Antiqua*, 2, Pula, 65 - 68.
- ŠAŠEL, J., 1996. - Jaroslav Šašel, Zašto Pola nije bila metropola Histra, zašto Nezakcij?, *Histria Antiqua*, 2, Pula, 25 - 19.

Internet izvori:

| Istarska županija, opći podaci - <http://www.istra-istria.hr/index.php?id=263> (4. 10. 2010.)

Ali El Baghdadi

University of Zadar

Department of History

The Ethnogenesis of the Histrians

Abstract

This paper is led by questions concerning geological, climatic, geo-political and socio-economic conditions which brought about the change in mentality, development of culture and beliefs, a special set of relationships within a society that was identified by one name and its specific culture. The author referred to the time of formation of Histri (Late Bronze Age and Iron Age in the transition), i.e. late prehistoric times, upon presentation of known geo-political processes that occurred in the area of Northern Adriatic (as the Urnfield culture). The Ethnogenesis of the Histrians is a comprehensive process that involves the development of the entire being of a nation. Singling out those most exposed parts of that being, such as culture, art and social order, we can obtain a relative picture of the development of this nation, from its beginning to the bloody loss of independence and the gradual loss of identity which was lost under the pressure of the Romanization during the seven hundred years of the rule of Rome.